

POSVETOVANJA

Konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela

Zamisel, naj bi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani gledeboljšanja kvalitete svojega znanstvenega dela organiziral za ožji krog interesentov iz inštituta in zunaj njega vrsto posvetov, razgovorov in konferenc, kjer bi ugledni znanstveniki posredovali svoja spoznanja in dajali napotke za uspešnejše raziskovalno delo, se je v inštitutu zakoreninila zgodaj spomladi leta 1966. Ko je uspelo rešiti vrsto vprašanj tehničnega značaja in določiti kratkoročni program predavanj, je bila kot prva za 18. in 19. november 1966 sklicana konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela.

V pozdravnem nagovoru k prvi konferenci je omenil direktor inštituta Francé Kimovec med drugim, da postaja oziroma je postalo v našem narodnem dogajanju narodov Jugoslavije in v mednarodnem dogajanju — zlasti poslednjih petdeset let po zmagi oktobrske revolucije — delavsko gibanje vse večji dejavnik, ki resnično vpliva na razvoj vsakega naroda posebej in na razvoj mednarodnih odnosov med državami in narodi, ki se borijo za napredek. Da bi torej bil inštitut hitreje kos velikim nalogam, ki jih ima v svojem programu, se nujno morajo njegovi delavci sami usposobiti za kvalitetno znanstveno delo; poleg tega se mora inštitut sam pobrigati za to, da bo deležen skrbi naših znanstvenikov in univerzitetnih profesorjev, ker ti lahko resnično pripomorejo k temu, da se bo inštitut razvijal v nakazani smeri.

Za njim je povzel besedo vodja znanstveno-raziskovalnega oddelka dr. France Škerl, ki je takoj na začetku svojega izvajanja poudaril, da ima sestanek namen, prvič, da pouči mlajše ljudi o temeljnih elementih, ki jih morajo poznati vsi raziskovalci znanosti, če želijo ustvariti kvalitetna dela, in drugič, da jih opozori, da je poznavanje teh elementov še zlasti potrebno pri preučevanju zgodovine delavskega gibanja, ker je gradivo za to zgodovino tako kot za moderno zgodovino sploh zelo mnogovrstno in tudi obsežno. Nato je dr. Škerl dodal, da delavci inštituta ne gledajo na to zgodovino kot na nekaj izoliranega, temveč jo v delovnih konceptih vedno organsko povezujejo s celotnim narodnim pa tudi mednarodnim razvojem.

Zatem je dr. Škerl pozval univ. profesorja dr. Boga Grafenauerja, da poda svoj referat.

Bogo Grafenauer

METODOLOGIJA NAJNOVEJSE ZGODOVINE

S tovarišem Škerlom sva se dogovorila za dva večja sestavna dela s področja metodologije najnovejše zgodovine. V prvem obravnavam bolj teoretična vprašanja, ki jih pa historik moderne ali sodobne zgodovine, kot se ta imena uporabljajo

v različnih jezikih, mora imeti vselej pred očmi, da ve kakšne nevarnosti mu pretijo. Če poznamo nevarnost, jo namreč že napol preprečimo. Drugi del tega referata bo posvečen bolj praktičnim problemom virov in vprašanju, kakšne stvarne naloge se pojavljajo predvsem z obvladanjem tako hitro naraščajoče mase gradiva.

Osrednje vprašanje obravnavanja »moderne« ali »najnovejše« ali »sodobne« zgodovine, kakor jo pač imenujemo, kaže zelo jasno že njena opredelitev sama na sebi, pa bodisi če se odločimo za opredelitev, ki jo ima v svojem uvodu 8. zvezek sovjetske Vsemirne istorije (str. 7—10), da je »temeljna vsebina te dobe prehod človeške družbe od kapitalizma k socializmu, začet z veliko oktobrsko revolucijo v Rusiji«, ter da je to »obdobje dveh nasprotujočih si družbenih sistemov, obdobje socialističnih nacionalno-osvobodilnih revolucij, obdobje razpadanja imperializma, likvidacije kolonialnega sistema, obdobje prehajanja vedno novih narodov na pot socializma, zmago socializma in komunizma v svetovnem merilu«, ali če se odločimo za bolj preprosto in manj obvezno izraženo opredelitev, ki jo danes zagovarja predvsem Rothfels oziroma njegova šola v nemški historiografiji (Fischers Lexikon 24, Geschichte, 1. izd. 1961, 264—9, 297—303, 352—51; B. Schauriz, Einführung in die Zeitgeschichte, Göschen 1204, 1962), da je to »zgodovina najbližje preteklosti, kolikor neposredno vpliva na zgodovino danes živih ljudi«, ki se »začenja z letom 1917«, kar argumentira z dvema okoliščinama: da takrat »vstopijo Zedinjene države v svetovno vojno« in da pride takrat do »velike oktobrske socialistične revolucije v Rusiji, ki predstavlja uvod v postanek današnjega sveta, polariziranega med ti dve velesili«, ali pa če poslušamo drugačen izraz tega vprašanja, ki ga bolj na anekdotski način ironično navaja Mark Bloch (Apologie pour l'histoire ou métier d'historien, 1952, 10 sl.) iz svojih gimnazijskih let, se pravi iz časov okoli leta 1900. Ta pripoveduje, kako jim je nek »zelo star profesor, no, on je bil zelo star, takrat ko sem bil jaz še zelo mlad«, rekel o zgodovini, češ »po letu 1830, to ne spada več v zgodovino, to spada v politiko«. Letnica se seveda menjava, tako dostavlja, tudi opredelitev ni več politika, ampak sociologija, ali politekonomija ali pa politologija, kar nadomešča njegov izraz politiko v današnjem času. V teh spremenjenih oblikah se pa ta sodba, proti kateri polemizira, ponavlja tudi še v našem času, zakaj tudi za tem mnenjem stoji svojevrstno pojmovanje »sedanjosti«, ki naj je ne bi obravnaval historik kot historik, pojmovanje sodobnosti, ne kot trenutka, v katerem (kot pravi nekje Lucien Febvre) prehaja bodočnost v preteklost, se pravi da tisto, kar pripada področju sociologa, neprestano prehaja v področje historika. Pojem sedanjosti, ki stoji za tem, je širši in zajema vse, kar je nekako prirejeno človeškemu življenju ali eni človeški generaciji; v »časovno enoto sedanjosti« se prišteva vse, kar je po besedah nekega drugega teoretika zgodovinarstva v nekem smislu res prisotno v človeku: njegovo »življenje, vsa masa vtisov in doživetij, ki so pritiskala nanj, vse njegove skušnje in dogodki, v katere je bil zapleten, pa tudi vsa dela, ki jih je opravil«. (Th. Schieder, Geschichte als Wissenschaft, 1965, 27 sl.).

Podobnih opredelitev bi se moglo seveda najti še zelo veliko število (gl. gesli Neueste Zeit avtorjev M. Bendisciolia in E. Lusseja, 267—277, ter Zeitgeschichte O. Schüddekopfa, 413—427, v Grundbegriffe der Geschichte, 1964, in tam navedeno literaturo), toda mislim, da niso več potrebna za to, kar bi rad povedal. Vse navedene opredelitve namreč zelo jasno opozarjajo na dejstvo, da ima zgodovinar do razdobja, v katerem sodeluje hkrati kot stranka in kot sodnik, drugačno razmerje kot do drugih razdobj. Opozarjajo torej na problem, ki ga običajno

opredeljujemo z vprašanjem potrebne distance do obravnavanega predmeta oziroma problemov, ki jih historik raziskuje v moderni zgodovini. Težišče tega posebnega razmerja sicer res ni, kot se včasih trdi, v vprašanih osebne simpatije ali pa antipatije bodisi do historičnih procesov, bodisi do njihovih nosilcev. Kajti ta antipatija in simpatija prav gotovo igrata svojo vlogo pri vsaki problematiki, ki se je historik loteva, in lahko rečemo da soodločata tudi o uspešnosti historikovega dela na vsaki problematiki, tudi zelo oddaljeni od sodobne zgodovine. Vir namreč nikoli ne pove vsega sam, kakor so včasih mislili, namreč da je historikova naloga samo, da prebere vir in potem dejstva, ki jih sporoča, prenese v historiografijo, torej da spravi na dan tisto, kar v virih že obstoji. Nasprotno lahko rečemo kar po pravilu, da vir mnogo več **odgovarja** tistemu, ki ga zna boljše **vprašati** po odgovoru. Za tako vprašanje virov pa je prav gotovo važno, v kolikšni meri je historik v dobi, ki jo obravnava, doma, koliko mu je blizu njena struktura, ker bo znal potem lažje najti pravilna vprašanja. Prav tako je pomembno, ali so mu resnično domače vrste virov, ki jih ima na voljo, ker jih bo le tedaj znal pravilno spraševati, ne le po stranskih, ampak po osnovnih vprašanih, po vprašanih, na katere ti viri lahko odgovorijo, ne pa s takšnimi, na katera ti viri ne morejo dati nobenega odgovora. To je torej stvar, glede katere se položaj zgodovinarja pri obravnavanju kateregakoli zgodovinskega obdobja v bistvu ne razlikuje, bodisi če gledamo zgodovino bolj oddaljene dobe ali pa zgodovino sedanjega časa. Lahko celo rečemo, da je v tem pogledu historik moderne dobe deloma na boljšem kot historik odmaknjenih obdobj; kajti historik odmaknjenih obdobj mora vse okoliščine, ves svet, ki stoji okrog problema, ki ga proučuje, šele rekonstruirati po virih, medtem ko je historik sodobne zgodovine, če jo pojmuje tako, kot smo rekli, to intimno doživljal in vse okolje pozna. Tako navaja tudi H. I. Barroti v svojem delu *De la connaissance historique* (1954, 87), da lažje razumemo prijatelja, ko govorimo z njim, kot če dobimo na mizi listek, ki nam ga je napisal isti prijatelj. Lažje razumemo pismo, ki je namenjeno nam, od pisma, ki je namenjeno od istega prijatelja nekomu drugemu, in seveda lažje razumemo vse to od korespondence med dvema **tretjima** človekoma, s katerima nimamo stika. Čim dalj sta, tem težje razumemo take dokumente. Prav to velja za spoznavanje historičnih virov. S tega stališča je vsak historik sodobne zgodovine v boljšem položaju kot pa historik odmaknjenih zgodovinskih obdobj.

Toda osnovni vprašnji distance, ki se je mora vsak zgodovinar zavedati, da ve, od kod mu preti nevarnost, sta drugje. Pri raziskovanju bolj oddaljenih historičnih obdobj pomeni za zgodovinarja prav gotovo zelo pomembno oporo dejstvo, da obravnava že zaključene zgodovinske procese. Ti zaključeni zgodovinski procesi sami mu kot historična **praksa** povejo, kaj je bolj in kaj manj važno v tistem, kar preiskuje. Historik sodobne zgodovine tega kriterija historične prakse še nima na razpolago. Na nazornem primeru bom skušal pokazati, kaj to pomeni. Okrog leta 1900 ali še bolje okrog leta 1850 je bilo po tedanjem zgodovinskem stanju lahko čisto opravičeno postavljati vprašanje, ali so Makedonci Bolgari ali Srbi? Ta argumentacija se je mogla opreti na določene historične pojave v različnih obdobjih za eno in za drugo stran. In dejansko imamo tedaj hkrati takšne teorije tako v to kakor v drugo korist. Ko pa je prišlo s koncem oblikovanja makedonskega naroda v prvi polovici našega stoletja, z izoblikovanjem makedonske narodne zavesti kot **masovne** zavesti do določenega historičnega rezultata, ta historični rezultat ni pomemben samo za sedanje stanje, ampak hkrati pove marsikaj tudi o preteklem razvoju. Hkrati namreč dokazuje, da v

Makedoniji nikdar ni moglo priti niti do bolgarske niti do srbske masovne zavesti v ljudstvu, ki se je na koncu odločilo za makedonsko narodno zavest. Vsi pojavi, bodisi bolgarske bodisi srbske zavesti, ki jih imamo v preteklosti, so torej tu omejeni samo na posameznike oziroma v nekaterih obdobjih morda družbeni vrh, dinastijo, skupino fevdalcev ali pozneje na posamezne skupine inteligence itd. Ta rezultat, s tem da je do njega prišlo, pa kaže, da to ni bilo vprašanje mase makedonskega ljudstva, ker sicer takšna že izoblikovana zavest ne bi zginila. Primeri te vrste kažejo, kako je lahko konec dejansko pomemben za osvetlitev vsega historičnega razvoja. Podobnih primerov bi mogli navesti seveda še celo vrsto. Jedro problematike nezaključenosti historičnih procesov, s katero mora računati zgodovinar sodobne ali moderne zgodovine, je pač v tem, da je sodobna zgodovina na koncu vse dosedanje zgodovine. S tem ima pa hkrati povsem svojski značaj, ki je obrnjen v še nezgodovinsko **bodočnost**. Prav ta značaj se kaže dosti jasno tudi v opredelitvah, že če vzamemo prvo med njimi, opredelitev v uvodu v 8. zvezek Vsemirne istorije. Ta opredelitev popolnoma jasno kaže **perspektivo bodočega razvoja**, ne samo tega, kar smo do danes že doživeli. Vsekakor se historik, ki se ne zadovoljuje samo s faktološkim ugotavljanjem dejstev, resnično enostavno ne more pri obravnavanju sodobne zgodovine izogniti relaciji sedanosti do bodočnosti. Djurdjev je v svoji razpravi Stupnjevi razvitka historiografije u istorijsku nauku, ki jo je objavil leta 1963 v delih znanstvenega društva Bosne in Hercegovine (XX, 1963, 29 sl.) gotovo popolnoma pravilno trdil, da »prirodna i istorijska stvarnost jedne epohe u razvitku ljudskih zajednica i ljudskog roda sadrži tendencije razvitka u drugu epohu«. To velja za vsako zgodovinsko obdobje, tudi za sedanje zgodovinsko obdobje, samo s to razliko, da pri preteklih zaključenih procesih vodi ta tendenca iz že preživlele zgodovinske epohe v že preživelo zgodovinsko epoho, medtem ko vodi pri obravnavanju sodobne zgodovine iz sodobnosti v bodočnost in na ta način pravzaprav postavlja historika v resnici v svojevrsten položaj. Analiza, ki prehaja faktologijo, mora nedvomno zajeti ta element zgodovinske strukture časa, ki ga historik obravnava, se pravi, da pri sodobni zgodovini mora obravnavati v nezaključenem **zgodovinskem** procesu tudi njegove možne relacije do **bodočnosti**. Podčrtujem, da uporabljam množinsko obliko njegove **možne relacije** do bodočnosti. Prav zato, ker je zgodovinska struktura vsakega zgodovinskega obdobja komplicirana, sestavljena, neenotna, nepreprosta, je namreč takih relacij več in prav problem ocene pomembnosti teh relacij je stvar, kjer ima historik pretekle dobe korekturo v tem, kar je **historična praksa** dejansko **izbrala**, medtem ko historik moderne dobe te korekture še nima. Tukaj je gotovo eden izmed problemov, v katerega nas navaja sama struktura sodobne zgodovine kot take, problem, ki se ga **historik enostavno mora zavedati**, da išče pota, po katerih se da obvladati taka nevarnost oziroma problematičnost, ki v tem položaju vselej obstojita.

S tem smo prišli že k drugemu specifičnemu elementu distance v tej dobi. Vsako zgodovinarjevo spoznavanje bodisi pretekle bodisi sedanje dobe se da izraziti z dvojnimi ulomkom, od katerega je prvi del absoluten ali vsaj sorazmerno absoluten, drugi pa relativen. Rezultat našega poznavanja preteklosti v najširšem smislu je zmeraj rezultat tega, koliko »sledov« je ta preteklost pustila historiku za svoje obravnavanje. Pod »sledovi« razumem viře **vseh vrst**, prav zaradi tega uporabljam ta indiferentni izraz, da ne bi prišlo do nesporazuma, kot je že prišlo v razpravljanju s prof. Djurdjevim (Esej o izvorima, Godišnjak ID BiH 1962). Ta ulomek je absoluten v tem smislu, da so sledovi ostali ali pa niso. Vprašanje,

koliko jih je zgodovinska veda že odkrila ali ne, na njihovi eksistenci nič ne spreminja. Ta v tem smislu absolutni ulomek **možnosti** zgodovinarjevega spoznanja preteklosti pa je zopet ulomljen z elementom **zgodovinarja**, pod katerim razumem hkrati vsakokratno znanje in vsakokratno stopnjo metodološkega znanja historične vede kot take, to se pravi tudi objektivne elemente razvoja znanosti, čeprav je jasno, da je treba prav tako vzeti v poštev tudi subjektivne elemente človeka, historika, njegovih osebnih sposobnosti, osebne kulture in znanja. Čim boljše je pripravljen zgodovinar kot strokovni delavec, tem več rezultatov bo dobil iz istih virov, če jih uporabljata dva historika z različno kulturo, z različno strokovno sposobnostjo itd. S tem smo dejansko vnovič pri vprašanjih distance toliko, kolikor historik za sodobno zgodovino prav spričo dejstva, da sta masa virov in širina sodobne problematike, ki je ne pozna iz lastnega doživetja, marveč od drugih, mnogo širši, mnogo bolj odprti, mnogo bolj razpeti. Vsega tega, kar obravnava, prav gotovo ne more preštudirati neposredno po virih, ampak je odvisen v marsičem od tistega, kar Djurdjev opredeljuje v svojem eseju o virih z »izvori potrebnog znanja«, ki ga mora historik dobiti drugod in na drug način. Ta okvir, ki mu je potreben za njegovo ožje znanstveno delo, mora spoznavati iz različnih del kot rezultat različnih sorodnih strok — socioloških, politoloških, geografskih, statističnih itd. Te pa so deloma v drugačnem razmerju do političnih struktur in imajo vendarle nekoliko drugačno karakteristiko, kot jo ima historična znanstvena analiza. V njih je hkrati politična **volja**, politični aspekt in podobno velja celo tudi za nekatere vrste virov, ki jih historik uporablja. Tu mislim zlasti na zelo veliko skupino publicističnih virov, kjer se pogosto skrivajo bolj ali manj odkrito določene politične aktualne koncepcije, o katerih bo glede njihove pravilnosti dala svoje končno mnenje šele bodoča zgodovina, **historična praksa** in delno bodoče zgodovinsko proučevanje. Ta stran je element, ki ga tudi danes poudarjajo kot specifičnost družboslovja prirodoslovci, ki sicer priznavajo, drugače kot pred pol stoletja, da so metode in cilji prirodoslovnih ved zelo blizu, če že ne enake, tistim družbenih ved, in enako cenijo poglobljeno znanje, odpravljanje človeškega neznanja, osvobajanje človeškega duha na obeh področjih (gl. Vl. Kourganoff, La recherche scientifique, 1961, 79—82, ter J. Fourastié, Les conditions de l'esprit scientifique, 1966). Kljub temu pa prav na tem področju vztrajajo pri trditvi, da ima vsaka doba zlasti sama za sebe svoje tabuje, to je določeno problematiko pri preiskovanju dopušča, določeno zapira, določeno vsiljuje. V tem pogledu smo gotovo prešli v osvobajanju raziskovanja od 1945 naprej veliko pot. Mislim pa, da si lahko priznamo, da smo šli skozi dobo, ko so ti tabuji veljali na široko. Sam sem doživljal pri Zgodovini narodov Jugoslavije, da smo pri prvem zvezku določeno problematiko enostavno spuščali, da ne bi prišlo do medsebojnih konfliktov. Ko je knjiga izšla, smo to tudi povedali. Veliko več tega je v sovjetski historiografiji, tudi še danes. En sam primer, kako lahko ti vplivi privedejo neposredno do falzifikata: Leta 1963 izšli zvezek sovjetske zgodovine enciklopedije, ima na karti Evrope 1. septembra leta 1939 ob začetku II. svetovne vojne Poljsko omejeno na vzhodu že z mejo, ki jo je določila šele okupacija Poljske in njena razdelitev med Sovjetsko zvezo in Nemčijo. To je primer, ki na zelo nazoren način opozarja na pomen takih tabujev in vplivanj na zgodovinopisje.

Kakšna so historikova oporišča zoper to nevarnost? Mislim, da je to pravzaprav glavno vprašanje, ki ima svoj smisel pri takem referatu, ko se enkrat zavedam navedene nevarnosti in njene realnosti. Najprej treba podčrtati spoznanje, da po-

stavlja obravnavanje sodobne zgodovine pred zgodovinarja še večje ali vsaj težje zahteve glede njegovega znanstvenega poštenja in glede smisla za historično kritiko. Pri tem se seveda še posebej pokaže pomen historične šole. Historiku, ki proučuje moderno sodobno zgodovino, bo veliko koristilo to, če bo šel skozi šolo pri obravnavanju zaključenih historičnih procesov, preprosto zato, da dobi **metodično** šolo, ki je potrebna, da se bo zavedal nevarnosti, ki pretijo pri študiju nezaključenih, in **tehniko** dela, ki jo bo potreboval za kritiko virov. Težnja, ki se uveljavlja v današnjem času in je do neke mere živa tudi pri nas, da je treba podpirati predvsem proučevanje sodobne, moderne zgodovine, češ da je za presojo poti v bodočnost **važna** samo ta, medtem ko so starejša obdobja lahko **zanimiva**, ampak daleč ne tako pomembna in zaradi tega lahko v času, ko je treba hitro prodreti globoko in spoznanje sodobne zgodovine, ta starejša obdobja počakajo, ta teza v svoji zadnji konsekvenci škodi dejansko proučevanju sodobne zgodovine. Zaradi tega, ker jemlje možnost šolanja ob starejših zaključenih historičnih procesih, ki je potrebno vsakemu historiku, tudi tistemu, ki bo v svojem delu obravnaval samo moderno zgodovino. Tega se tu le dotikam: vprašanje je, koliko je sploh tako stališče teoretično upravičeno in koliko praktično že sedaj v srednji šoli grešimo z utesnitvijo starejših dob; prav gotovo veliko greši nov načrt, ki bi rad še bolj stisnil zgodovino, razdelil srednjo šolo na dve etapi, na 2 leti splošne izobrazbe in potem 2 leti specialnih šol, s čimer bi bila zgodovina do začetka 19. stoletja omejena le na eno leto in bi se nujno spremenila le v shematičen pregled. Zelo zanimivo registracijo prav tega pomena starejše zgodovine kaže delo, ki ga je napisal medievist, ki je bil v začetku druge svetovne vojne vojak, Marc Bloch (*L'étrange défait*, 1946). Napisal je spomine na to vojaščino, ki je trajala približno leto dni na francoski fronti, in v njih kaže prav to, kako je bilo nesrečno in nespametno vodstvo francoske vojske, kakor ga neposredno označuje, poraženo tudi zaradi popolnega pomanjkanja historičnega čuta za prostor, kajti to je drug prostor, kakor je bil leta 1918; kaže, kako gre ta vojska v vojno z zastarelimi konceptijami in utemeljuje stališče, kako bi moral biti prav zaradi razumevanja novega v šoli v bodoče historični aspekt drugače upoštevana, kakor je bil v pretekli šoli, zlasti v vojaški šoli v dobi med obema vojnama; seveda pa tudi priznava in sam naravnost poudarja, da bi moral biti pouk zgodovine zlasti v srednji šoli, pa tudi na univerzi drugačen in širši, kot je bil do druge svetovne vojne, usmerjen bolj v vzgojo načina mišljenja in v resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in procesov. Tukaj na to samo opozarjam. Delo je dejansko zelo poučno prav v tem pogledu, kaj lahko historik, ki je vse svoje življenje delal na medievističnih problemih in je segel v delih, kjer je šel najdlje le do 18. stoletja, z izkušnjo svoje historične pameti pove ob analizi sveta, ki ga neposredno doživlja kot vojak na fronti ob razsulu Francije leta 1940.

Drugo sredstvo, ki ga mora imeti historik v obrambi zoper take nevarnosti, kakršne smo videli, je pa seveda pglavitna pot, po kateri se ne razlikuje raziskovanje bodisi preteklih zgodovinskih obdobj, bodisi sodobne moderne zgodovine; zgodovinarja vodijo k spoznanju in razreševanju problemov, ki jih obravnava, dejansko samo sledovi preteklosti, historični viri, njihova poglobljena analiza, ki pa je ni brez historika, brez elementov in nevarnosti, na katere sem že prej opozoril. Seveda se tudi v tem pogledu postavljajo nekatera vprašanja. Ali je z viri pri moderni zgodovini enako kot z viri pri starejših zgodovinskih obdobjih? Pojavljajo se trditve da ključnih virov zlasti za politično zgodovino ni še na raz-

polago. Res je to, ker so pač arhivi za določen čas zaprti, in kaj pomeni, če ključni viri niso pristopni, vemo zopet iz svoje lastne izkušnje. Vemo, kaj se je na podlagi virov, kar jih je bilo na voljo, pisalo o razmerju Sovjetske zveze do jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja do leta 1948 in po tem letu, čeprav je prišlo historiku v roke samo nekaj novih ključnih virov, ki so pokazali vso problematiko čisto v drugi luči in enako tudi vire, ki jih je imel historik na voljo že dotlej. Delno je res, da so nekateri viri ključnega pomena v našem času najbrže celo v manjši meri pisмено fiksirani kot v nekaterih preteklih dobah. Živimo v dobi takega tehničnega napredka, da so postali medsebojni razgovori med državniki normalna oblika diplomatskega dela, da sta postala telefon in radijska zveza organ vsakdanjega občevanja in kar je bilo včasih pisмено fiksirano, danes spričo tega ni nič ali vsaj ne na tako zanesljiv način. Historik druge svetovne vojne ima v tem pogledu najbrže težje naloge in težje dosegljivo gradivo, kot ga ima historik prve svetovne vojne, kjer so komande zapisane. Potem je še dejstvo, da so nekateri viri politično vezani in so tendenčno uporabljeni. Videli ste na primerku zemljevida, ki sem ga pokazal vsem, kako omejeno so včasih zgodovinarjeve možnosti v takih okoliščinah. Drug primer podobne vrste v zadnjem zvezku dela Vsemirne istorije. Tam je naveden Hitler 90 krat, De Gaulle 14 krat, Musso- lini 22 krat, Roosevelt 57 krat, Churchill 53 krat, Stalin, ki je mislim, da nihče ne more zanikati tega, glavni organizator obrambe ZSSR in njej na čelu, le 13 krat. Tu vidite, kako lahko tendenca pri uporabi zgodovinskih virov, upoštevanju njihove vsebine in izvora povzroča bistvene deformacije v sliki historičnega razvoja določenega obdobja.

Vse to je res, toda kljub temu ostane dejstvo, ki ga mora priznati vsak historik ob primerjavi množine virov, kolikor jih ima na voljo za sodobno zgodovino in za pretekla obdobja, da je virov za moderno zgodovino neprimerno več. Res so nekatera obdobja, v katerih je izjemoma drugače, tako za leto 1941 za NOB pri nas, ko jih je na začetku sorazmerno malo. Toda po pravilu lahko rečemo, da je masa virov, s katero razpolaga historik za moderno zgodovino, neprimerno večja, kot pa masa virov, s katero razpolaga za pretekla obdobja. In prav gotovo je res — če se npr. historik v srednjem veku, ko ima za kakšnega vladarja samo nekaj listin, ne boji pisati zgodovine tistega vladarja — neutemeljena trditev, da bi se zaradi stanja virov oziroma zaradi nekaterih res problematičnih strani v njih, ne dala pisati zgodovina moderne dobe, zgodovina moderne problematike, posebno ker ima ta zgodovina poseben pomen in poseben poudarek za človeka našega časa. Lahko rečemo, da zgodovina sodobne moderne zgodovine razpolaga celo z nekaterimi kategorijami virov, ki jih za pretekla obdobja nimamo, čeprav je mogoče spet nevarno polagati nanje preveč upanja. Tukaj mislim na dejstvo, da lahko samo historik moderne dobe uporablja tako sredstvo kot je anketa ljudi, ki so v tej dobi sodelovali, ker je to pomembno dopolnilo drugih, zlasti pisanih virov. Historik starejše dobe, ne more poklicati Napoleona iz groba, ali pa rekonstruirati Napoleonovih vojn po Evropi, medtem ko historik sodobne zgodovine lahko razširi v tem pogledu svojo podlago, seveda z določenimi previdnostnimi ukrepi. Opozoril bi na to, čeprav se nimam časa z vprašanjem anket tukaj podrobneje baviti. To so stvari, ki jih glede tehnike navadno podrobno obravnavajo sociologi in opozarjajo zlasti na nevarnost, da človek tistemu, katerega izprašuje, položi nekaj na jezik; dalje kako je pomembno, da pozna vse tisto, kar je že znanega o teh dogodkih, da odgovore sam kontrolira, popravi, daje dodatna vprašanja glede na take izjave itd. itd. Drug tak vir, ki mu

lahko pomaga pri spoznavanju preteklosti, čeprav tudi zanj ne smemo misliti, da bo spremenil celotno sliko, so različne oblike tehnične reprodukcije, bodisi človeške slike, bodisi glas, fotografija, film, mehanična reprodukcija govora na plošči ali na magnetofonskem traku. Mogoče bi bilo dodati še pokrajino, ki jo doživlja historik sodobne zgodovine v večji meri in neposredno, ne pa rekonstruirano v svojih mislih in predstavah, kakor jo mora obdelati historik odmaknjenih zgodovinskih obdobj. Tudi to je prednost, ki jo ima historik sodobne zgodovine. Rekel sem, da je treba biti previden pri precenjevanju teh novih virov. Precenjevanje jih ne smemo zaradi tega, ker ni res, kakor se včasih poudarja, češ da je mehanična reprodukcija le reprodukcija, pri kateri ne more biti nobene potvorbe. Celo pri pristni fotografiji je v izboru tega, kar ja fotografiral oziroma na kar je podoba omejit, lahko ponaredek celotne slike. Da ne govorimo o ohranjenih ali objavljenih dokumentarnih filmih, ki predstavljajo dejansko že izbor določene gradiva, izbor, ki podobno kot časnik nima predvsem ali pa vsaj ne samo tega namena, da ljudi informira, ampak ima hkrati **namen** ali v nekaterih okoliščinah prvenstveni namen, **vplivati** v določenem smislu na ljudi, ki bodo gledali ta dokumentarec. Publicistika ima pač svojo posebno funkcijo v vsakdanjem družbenem življenju in dokumentarni film je sestavni del publicistike. Ne, ni narejen z namenom, da bo ostal kot vir za poznejšega historika, ki mu bo olajšal spoznavanje historičnega dogajanja. Nadalje, kar sami doživljate v muzeju narodnoosvobodilnega boja, problem identifikacije, kaj pravzaprav podoba pomeni. Tako je za historično porabnost tega materiala prav gotovo potrebno dopolnilo teh virov po virih stare vrste, ki jih v starejših zgodovinskih dobah največ uporabljamo in raziskujemo, se pravi po pisanih virih. O hitlerjanskih procesih zoper udeležence zarote 20. julija je bil v celoti posnet zvočni dokumentarni film; ohranjen je v obliki dolgega dokumentarnega filma, ki pa vse procese združuje in toliko spreminja, da kljub temu ostane osnovni vir sodni zapisnik, kot se je pokazalo pri primerjanju enega in drugega vira med seboj. Poglavitni vir ostane tudi za historika v najnovejši dobi nedvomno še arhiv in drugi pisani viri. S tega stališča lahko rečemo, da ima historik moderne dobe v ponazarjanju in oživljanju prostora in časa v fotografijah in slikah glede obleke, standarda in splošnih okoliščin sicer pomembno pomoč, da si historik za starejša obdobja to podobo težje ustvarja kakor zgodovinar za moderno dobo, ki ima na voljo ta material. Toda težišče pri analizi historične problematike historičnih struktur in historičnih dogodkov ostane še vedno pri vrsti virov, po kateri študiramo zgodovino, odkar postane arhivsko gradivo poglavitni vir za zgodovino in zgodovinarja. V tem smislu lahko trdim, da se v bistvu tehnika in metoda zgodovine starejših obdobj glede na način dela ne razlikujeta od zgodovine najnovejših obdobj. To je še posebnega pomena za dejstvo, da se historik moderne dobe lahko metodično šola pri študiju zaključenih preteklih procesov in da tako zanimanje tehnično neposredno koristi sposobnosti tudi za proučevanje moderne zgodovine.

To gradivo lahko delimo v različne komplekse, kakor je arhivsko gradivo, čigar najobsežnejši kompleks izhaja od uradov, manjši od družb, zasebnikov itd. Pri tem velja poudariti, da je mogoče razlikovati med zgodovino do leta 1945 in po njem zaradi tega, ker je za čas do leta 1945 zaradi posebnih okoliščin ob zlomu fašističnih držav in stare družbe dobil historik na voljo velik kompleks virov, ki jih v normalnih razmerah še ne bi imel, medtem ko po vojni velja po zakonih o arhivih zopora 20—30 ali ponekod celo 50 let, ko arhivalije še niso pristopne in si je treba pomagati pač z drugačnimi viri. Pač pa so vselej takoj

dostopni zapisniki javnih sej zakonodajnih teles, zakonodajni akti, dalje dragocena vrsta virov za politična gibanja, tako vsa publicistika, na razpolago so statistični viri, in sicer vse to v vedno naraščajoči množini, tako da osnovni problem pri tem ni več vprašanje, kje vire najti, marveč problem obvladanja teh virov, to je na kakšen način more historik vse te vire pregledati in sistemizirati njihove podatke. Stvar je toliko bolj pomembna, ker je z naraščanjem števila virov vsak vir zase vendarle izgubil na pomenu; je pa drugačna kakor pri proučevanju odmaknjene preteklosti tudi zaradi tega, ker je večina pisanih virov, ne več samo publicistika, marveč so tudi akti drugih vrst v nekem smislu politično, ali če hočete, ideološko vezani, tako da npr. termin »demokracija pomeni nekaj drugega na eni strani kot na drugi strani današnjega sveta (prim. spora o interpretaciji trajnega dogovora v Potsdamu, podobne spore danes med ZSSR in Kitajsko o skupnih izjavah itd.). V diplomatskih aktih, ki jih dobiva historik nekoliko hitreje na razpolago kot včasih, je treba upoštevati, da so pogosto pisani že pod to perspektivo, da bodo v kratkem času objavljeni, to se pravi, s publicističnim poudarkom, z vprašanjem na kakšen način bodo vplivali tudi na ljudi, ki bodo te akte brali v časniku, ne pa tako kot so bili včasih enostavno z ugotovitvijo dejstev in samo z upoštevanjem razmerja do sobesednika na diplomatski ravni. To so elementi, ki seveda historika silijo, da zajame to maso virov v čimbolj popolni meri. V ta namen je potreben nek nov metodičen prijem, ki za starejšo zgodovino za nekatera obdobja sploh ni nujen, za nekatera obdobja pa je koristen, toda v povsem drugem smislu. Sedaj se pojavi specifično vprašanje, kako obvladati vire, ker tega ne more več en historik posamič, marveč le v obliki ekip. Naj takoj podčrtam, da seveda problem ekip in ekipnega dela danes ni aktualen samo na tem področju zgodovine, marveč tudi na drugih področjih, le da v mnogo drugačni obliki. Na drugih področjih gre le za sodelovanje strokovnjakov različnih strok, ki proučujejo isto problematiko iz različnih zornih kotov in se na meji svoje stroke srečujejo pri problemih. Pri moderni zgodovini pa gre za problem ekipnega dela v resnici že od vsega začetka, od evidentiranja virov, zaradi tega, ker je posameznik ob tej masi virov, ki jih ima na voljo, enostavno brez moči, da bi mogel historično problematiko sploh začeti obravnavati. Na ta problem opozarjam posebej zaradi tega, ker ekipa ni samo aritmetična vsota ljudi, ki bi jih postavil za mizo, pa jim delil arhivski fond in rekel, naj vsak pregleda svoj fascikel in odbere, kar se mu zdi koristno za ta in ta zgodovinski problem. Ekipa namreč zahteva, če hoče uspešno delati, svojo notranjo uglašitev, zahteva poprejšnje obravnavanje problematike, da ne bi menil eden izmed nje, da je važna ena vrsta podatkov, drugi pa bi odbiral drugo vrsto, s čimer bi na koncu prišlo do popolne mešanice tako odbranega gradiva. Posebej tako notranjo uglašitev, strokovno homogenost in obravnavano problematiko zahtevajo seveda še taka vprašanja, ki so pri delu posebej problematična: tako zlasti nevarnost zaradi ideološke vezanosti virov, vprašanje terminologije in podobne stvari. Prav v tem pogledu historična veda, ki obravnava najnovejšo dobo, gotovo ne more napredovati brez takih prijemov. Treba pa je reči, da smo pri tem v naši historiografiji še prav na začetku, ker še nihče ni začel s formiranjem takšnih notranje uglašenih ekip. Prav to je ena izmed najvažnejših nalog inštituta za zgodovino delavskega gibanja, da bo mogel izpolnjevati svoje namene pri proučevanju najnovejše zgodovine našega naroda. (K vprašanjem, obravnavanim v referatu, opozarjam le na nekaj del v domači literaturi ter na dela, ki so v njih navedena: B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana 1960 ter Pregled

metodologije istorijskih nauka u svetlu nekoliko novih radova o metodologiji istorije. Jugoslovanski istorijski časopis 1965, št. 1, 41—48; posebej o metodologiji sodobne zgodovine gl. prispevke B. Hrabaka, J. Marjanovića, P. Morače in B. Petra-novića v Jugoslov. istor. časopisu 1965, št. 3, 35—82).

K obravnavi prvega referata se je priglasilo pet delavcev inštituta za zgo-dovino delavskega gibanja.

Dr. Jože Šorn je omenil specifičnosti gospodarske zgodovine in nakazal velik pomen nekaterih dejavnikov, ki jih druge panoge zgodovine ne poznajo. Problem, ki ga imenujemo »izoblikovanje cen in mezd«, je elementarnega pomena ne samo za gospodarsko zgodovino, marveč tudi za zgodovino socialnih bojev. Sestavljanje državnega proračuna in njegova višina na primer sta rezultat vsakokratne realne gospodarske zmogljivosti določene države; vsi vemo, kako poučne so bilance nekdanjih banovin in bivše kraljevine. Problemov, ki so zvezani z matematiko, je v gospodarski zgodovini seveda še dolga vrsta, da ne govorimo posebej o sta-tistiki, rentabilitetnem računu v normalnem tržnem gospodarstvu itd.

Določeni problemi gospodarske zgodovine se marsikje tudi že dolgo preuču-jejo v obliki tako imenovanega ekipnega dela. Veliko vprašanje pa je, kdaj bomo mogli pri nas vpeljati tak sistem, ker je znano, da mora biti vsakokratna ekipa zelo ubrana in homogena tako psihološko kot glede razdelitve dela.

Franček Saje je predlagal, naj bi organizirali še kakšno podobno konferenco, kjer bi podrobno osvetlili določene probleme. Na primer: v arhivskem gradivu deželne vlade za Slovenijo ni poročil o pomembnih dogodkih, ker njeni člani namenoma niso o njih pisali ali sestavljali poročil; marsikak problem so rešili ustno ali pa rešitev sploh odložili. Pri ustnih virih se pojavljajo vrzeli v memori-ranju, vendar kdaj pa kdaj le spopolnijo sliko resničnega dogajanja presenetljivo točno; v splošnem so šibka oporna točka.

France Klopčič je obravnaval vprašanja metodologije historiografskega dela in potrdil resnico, da zgodovinar ne sme biti ujetnik določenih predstav, dogem, predsodkov, določenih vsakdanjih pojmov, ki jih je srečaval v družini, v šoli, v časopisju, prek raznih govorov itd., ampak mora kritično pretresti razne trditve in zagotavljanja. Dopolnil je referentova izvajanja, da so se sovjetski zgodovinarji v naslovu omenjenega zemljevida zavarovali tako, da so napisali »od 1. septem-bra 1939 do 21. junija 1941«, v pojasnilu pod zemljevidom pa so izrecno poudarili, da za meje Sovjetske zveze velja datum 21. junija 1941, za druge države pa da-tum 1. marca 1938.

Na to je odgovoril univ. prof. dr. Bogo Grafenauer, da historično ni upravi-čeno dandanes na zemljevidih tako dokumentirati določena pretekla dogajanja. Sicer pa je takih primerov še veliko (makedonski primer!).

Dr. France Škerl je opozoril na znano dejstvo, da so včasih velike razlike med nekim določenim dogodkom in virom, ki dokumentira ta dogodek. Čeprav je zgodovinarjeva želja, da bi bila skladnost med obema čim večja, se pa prečesto dogodi, da sta tadva elementa precej narazen. S tem pridemo do subjektivnega in objektivnega v samem viru. Največja razlika med obema elementoma se po-kaže pri ustnih virih, memoarih, časopisnih vesteh in podobno. Falsifikati so poglavje zase, ker se bistveno razlikujejo tudi od strogo subjektivnega gledanja oziroma pisanja.

Rezka Traven se je dotaknila anketiranja borcev narodnoosvobodilne vojske in pojasnila, da je to zelo težavno delo, zakaj tisti, ki anketira, često ne pozna

vse problematike, tisti pa, ki je anketiran, dogodke pomeša, jih pozabi, ne želi ali ne more točno odgovoriti in podobno.

Ob koncu je referent odgovoril vsem, ki so sodelovali v obravnavi, hkrati pa dodal nekaj misli:

Na kratko bi poskusil odgovoriti na te stvari; če bi bilo več časa, bi na nekatere stvari opozoril že prej v referatu. Prvi in osnovni problem pri vsakih virih je pri historiku vedno kritika virov. Povedal sem, da kritika virov sloni pri moderni zgodovini na nekaterih specifičnih problemih. To kar je tovariš Škerl omenil, je bilo v neki formi v referatu že zajeto, v tej obliki namreč, da je cela vrsta virov, ki so bili včasih samo diplomatski akti na relaciji od ene države do druge, dobila s tem, da so preračunani za javnost in za skorajšnjo objavo, publicistični poudarek. Seveda bi rekel, da je tudi ta poudarek izraz politične volje in da je tudi ta vir neposreden in zelo dragocen izraz neposrednega dogajanja. Se pravi, da ne bi razlikoval objektivnega in subjektivnega, kajti tudi politična volja, ki se v tem viru kaže, je v nekem smislu objektivni element določenega historičnega razvoja. Isto velja tudi za publicistične vire, bodisi v prejšnjem, bodisi v sedanjem času. Pri virih te vrste je treba razlikovati njihov pomen glede na njihovo uporabo. Historik, ki jih bo analiziral, mora raziskati, v kolikšni meri je določen vir izraz določenega stanja že obstoječih historičnih dejstev, v kolikšni meri pa izraža samo politično voljo. To je pa tisto, kar bi lahko imeli za subjektivni element. Mislim, da je to boljša delitev. Historik mora pri analizi virov znati razlikovati te elemente, če jih hoče uporabiti v resnici za vse, glede česar imajo kaj povedati. Nedvomno pa je ta problematika pri virih naše epohe mnogo bolj razširjena in tudi mnogo bolj nevarna, se pravi da skriva za historika nevarnosti, ki jim lahko zapade. Vzemite historika, ki stoji na istih stališčih, kot tisti, ki je tendenčni vir sestavil. Za njega je nevarno, da ne bo vedel, kje se nehajo dejstva in kje se začne politična volja. Tudi za njega je namreč volja pravzaprav že izenačena z dejstvom. Ravno v tem je problematika distance, ki jo je težko premagati, kolikor jo je sploh mogoče premagati. Če se historik tega ne bo zavedal, bo to težje premagal kakor sicer. Toliko glede splošne problematike virov, kolikor je bila v obravnavi načeta.

Nekateri viri imajo seveda svoje specifične poteze, ki se v historiografiji, zlasti pa v geografiji, pri nas včasih ne vidijo zadosti. Recimo problem statističnih virov, ki ga pogosto jemljemo enostavno kot absoluten preostanek, medtem ko boste našli drugačna stališča v publikacijah o statistiki. Brez poznanja teh publikacij ni mogoče obravnavati statističnega gradiva in prav tako ne brez poznanja statističnih metod. Šola, kakršno imamo historiki na fakulteti, zahteva pri historikih, ki se bodo pečali posebej s sodobno zgodovino, gotovo vajo v posebnih prijemih te vrste, ki bi si jo pridobili na tretji stopnji, kolikor bi jo organizirali na fakulteti, ali pa bi se moral vsak, kdor bi šel v to delo sam izpopolniti. Statistika ima pač svoje posebne probleme in poseben način uporabe. Statistična metodologija nas opozarja, da statistika, ki jo dobimo na vpogled, ni neposreden material, ampak že vsaj pol obdelan z določenimi perspektivami, včasih z določenimi publicističnimi nameni. Zlasti velja to za statistiko, ki računa samo z odstotki od neke nejasne podlage, ne pa z absolutnimi merskimi enotami. Tako se postavlja pri statistiki problem, na kakšen način izkoriščati statistične vire v moderni dobi, ko jih imamo. Mimogrede sem videl v Sociologiji, v redakciji G. Gurvitche (ki je sedaj izšla v hrvaškem prevodu), da G. Th. Guilband kot avtor oddelka o statističnih metodah v sociologiji (I. knj., 127—147) izrecno pou-

darja, da način analize statistike, kakršen je izoblikovan doslej, ni zrastel iz problematike družbenih ved, ampak v veliki meri iz prirodnoslovnih ved (vprašanje verjetnostnega računa, zakona »igre« itd.) in pomenijo zaradi tega načini obdelave statistike ter reševanja vprašanj na podlagi statističnega gradiva v socioloških vedah v mnogočem še nerešene metodološke probleme. Vsekakor pa je to gotovo problematika svoje vrste; ki bi jo bilo treba obdelavati s posebno dodatno izobrazbo. Računanje cen in mezd je gotovo poseben problem, drugačen, če človek računa na daljše relacije, drugačen (delno lažji) v krajših časovnih razdobjih. Gotovo je osnovno vprašanje, kako najti osnovno merilo. Mislim pa, da naša današnja historiografija v tem pogledu sploh še ni prišla k problemom tako, kot se to danes v svetu že obravnava. Kolikor najdete te podatke, so izraženi z nekimi merskimi ali denarnimi enotami, pa z enotami dela v tistem času. Zdi se pa, da je mogoče najti pravilno razmerje ali vsaj najbolj ustrezno razmerje tudi za primerjavo različnih časov med seboj tako, kakor delajo danes v sociologiji, npr. v francoski, kjer te probleme največ obravnavajo tudi v razmerju večjih zgodovinskih dob. Skušajo namreč poiskati sorazmerje časa, ki je potreben za zaslužek, ustrezen ceni določenega artikla v različnih obdobjih, in tako primerjajo vrednost zaslužka določenega delovnega časa v raznih dobah med seboj tako, da preračunavajo tako vrednost različnih vrst dela in tako izraženo ceno različnih vrst dobrin. Francozi, ki so prišli najdlje v obravnavi teh vprašanj, računajo tako za 30 do 50 različnih artiklov in potem z enostavno tabelo pokažejo, koliko je bilo delo vredno v določenem času in v določenem poklicu (gl. A. Marc, *L'évolution des prix depuis cent ans*, 1958). To je edina možnost, da človek pride do realne primerjave različnih dob med seboj, ker je vprašanje, kako se vrednost denarja menja in zaradi katerih vzrokov skačejo ali padajo cene. V povezavi z različnimi vzroki so te stvari v vsaki drugi obdelavi ali nejasne ali pa jih spričo različnih merskih enot ni mogoče primerjati. V obeh primerih se ustavlja problematika razrešitvi, v vsakem pogledu pa smo mi šele na začetku dela za takšno obdelavo gospodarskega položaja našega delavstva v preteklosti. Če gledamo, kaj danes imamo v naši historiografiji na teh dveh področjih: dejansko nimamo obdelane populacijske statistike, ki računa z elementom, ki je (vsaj če abstrahiramo problem etnične strukture) najbolj absolutno dan z enoto človeka. Tu kaj imamo več del, od Zwittrove habilitacijske razprave pa do Vogelnikove analize razvoja prebivalstva, ki je izšla lani. Povsod drugod pa smo še močno na začetku, čeprav se more z metodološkimi priročniki, ki jih imamo (Vogelnikov Uvod v demografsko statistiko ali pa Blejčev Uvod v ekonomsko statistiko) tem stvarim približati tudi historik. Z Blejčevim uvodom nekoliko manj, ker zahteva precej matematične izobrazbe, znanje višje matematike in podobno. Nemci, Francozi in Amerikanci imajo te stvari razložene v bolj preprostih oblikah in jih historik lažje razume.

Pri tem, kar je navedel tovariš Klopčič, gre za vprašanje formiranih predstav, seveda pa ta problem ni specifičen samo za moderno zgodovino. Mislim, to je problem »slovarja«, to je kaj v kakšnem času kaka beseda pomeni, kakšna predstava se skriva za določenim izrazom. Recimo »socialistična revolucija«, za tem se skriva določena predstava, določen pojem, ki pa ni pri vseh ljudeh enak. Kaj se skriva za določenim izrazom, je problem, ki se postavlja historiku pri obravnavanju vsake dobe in ga je historiografija dolgo zanemarjala, ker je uporabljala preprosto samo besede iz vsakdanjega življenja. Šele historiki približno zadnjih 50 let proučujejo bolj intenzivno, kaj pomeni kakšen izraz v kakšnem

času. Skoraj bi morali tudi reči, kaj pomeni kakšen izraz v isti dobi, pa v okviru določene civilizacije oziroma določene družbenoekonomske formacije, ker se v nekem smislu krije. Isti izraz namreč lahko v istem času pomeni različne stvari. Vzemite npr. diplomatske spore, kako je treba interpretirati različne tekste konferenc po drugi svetovni vojni, akte, ki so bili skupno podpisani, ker je vsak podpisnik interpretiral določene izraze v teh aktih na svoj način. Problem slovarja torej sega v vsako zgodovinsko dobo, morda v našo dobo res še posebno močno, kolikor se v resnici isti termini uporabljajo na različnih straneh sveta v različnem smislu. Primer te vrste je tudi spor med Kitajsko in ZSSR. Oboji se sklicujejo na iste tekste in oboji jih različno interpretirajo. Se pravi: tu je vprašanje slovarja, kaj določena beseda pomeni. Tudi to je element, kjer se historik, ki bo delal na moderni zgodovini, lahko nekaj nauči tudi pri študiju starejših zgodovinskih obdobj. Ne smemo pa odtrgati obravnavanja zgodovine najnovejše dobe od vse historične šole.

Glede anketiranja je bil tu načet še en problem. Mislim, da je spomin že odločilen dejavnik pri zanesljivosti izpovedi, ker tudi pri redkih ljudeh, ki jih je tovariš Saje navedel, gre pravzaprav za kvalitete spomina. Če je trboveljski rudar pomešal različne dogodke med seboj, je to gotovo vprašanje kvalitete spomina. Je pa jasno, da se bo bolj ohranil v spominu dogodek, ki je v življenju edinstven, zlasti če se o njem razgovarjajo, ker ima boljše okoliščine za ohranitev, kot pa če se dogaja zapovrstjo več podobnih dogodkov. Ne bi pa rekel, da sama kvaliteta spomina v tem pogledu ni osnovnega pomena, ali da ima spomin tu manjšo funkcijo. Pri organizaciji anket je seveda cela vrsta problemov, na katere oziroma pri katerih sta morda res najvažnejša dva. Najprej zahteva uporaba anketne metode, da je treba pred terenskim delom opraviti določene priprave. Izhodišče ankete mora biti temeljito poznanje vsega ohranjenega gradiva o zadevni problematiki, zakaj od tega poznanja je odvisno ali bo znal preiskovalec postaviti dovolj precizna dodatna vprašanja, kadar eno vprašanje zahteva drugo. Drugo vprašanje, ki ga zelo upravičeno poudarjajo, je povezano z nalogo, da mora biti anketa na eni strani formulirana tako, da vprašanja ne smejo biti široka, ker bi se anketiranec sicer v svojih odgovorih preprosto »zgubil«, na drugi strani pa formulirana na tak način, da ne narekujejo odgovora. Zato delo na anketah ni lahko. Vprašalnik mora biti individualen za določeno problematiko in določene človeka in mislim, da imajo prav tisti, ki pravijo, da je sestava takega vprašalnika sama na sebi zahtevna stvar, tako kot vemo tudi z druge strani, da človek, ki zna historičnim virom postavljati precizna vprašanja, dobi od njih več in zanesljivejše odgovore; v obeh primerih je torej od spretnosti pri vpraševanju bistveno odvisna tudi kvaliteta odgovora.

Za prvim predavateljem je povzel besedo univ. profesor dr. Fran Zwitter, ki je dal svojemu referatu naslov

K PROGRAMU DELA PRI PROUČEVANJU SODOBNE ZGODOVINE

S tem sem hotel povedati — je rekel predavatelj — da tu ne gre za ves program dela, ampak samo za prispevek k vprašanju programa dela. Prvotni naslov Literatura kot vir in pripomoček pri znanstvenem raziskovanju, ki je bil dan približno po prvem razgovoru, je verjetno že pri marsikom zbudil pomisleke. Vsi veste, kaj je zgodovinski vir, da je to tisto, kar neposredno priča o prete-

klosti in da so literatura za zgodovinarje znanstvena dela, ki slone na virih in prikazujejo preteklost. Oboje je treba med seboj ločiti. Včasih se dogaja, da je kako delo obenem vir in literatura, zlasti pri sodobni zgodovini; deloma je to neposredno pričevanje, deloma je to že literatura, rekonstrukcija preteklosti na podlagi študija. Toda taki primeri, ki so pogosti, zlasti pri sodobni zgodovini, ne govorijo proti temu, da je treba oboje načelno ločiti. Drug pojem literature — literature kot slovstva ali vsaj kot celote pripovednih tekstov — bi mogel biti zanimiv kot predmet referata, kolikor ta literatura prihaja v poštev kot vir, vendar o tem ne mislim govoriti. Ne bi hotel dokazovati pred vami, da je znanstvena literatura za vsako raziskovalno delo važna. Vsak raziskovalec, ki se loti kakega problema, si bo postavil najprej vprašanje, ali je že kdo o tem pisal. Če je stvar izčrpno obdelana, se tega vprašanja ne bo lotil; če ima pomisleke proti dosedanjemu raziskovanju, se bo morda prav zaradi tega lotil problema. Če bo dognal, da ni o tem pisanega tako rekoč nič, je jasno, da se bo takega problema lotil. Tega, kot je že rečeno, ne bom dokazoval.

Hotel bi preiti najprej na nekaj motivov, ki so me pri tem spodbodli, in želim govoriti popolnoma odkrito. V preteklem novembru je bil četrti kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Sarajevu. Kongres je delal v plenumu in sekcijah. Ena od teh sekcij je obravnavala razdobje po letu 1914, torej tako imenovano sodobno zgodovino. Nihče ni mogel biti navzoč pri delu vseh sekcij, tudi jaz ne, toda generalni vtis, kakor je bil podan v zaključnih referatih in kakor se je govorilo v javnosti, je bil, da je bilo delo te sekcije manj zadovoljivo kakor pa delo drugih sekcij. V širšem krogu historikov raznih področij je bilo govora, da se s to dobo bavi največ ljudi in da se temu delu daje poseben poudarek, kar se je pokazalo tudi v uradnem pozdravnem telegramu zvezne inštitucije, da pa vendarle rezultati niso zadovoljivi. Od leta 1952 sem član Jugoslovanskega nacionalnega komiteja za historične vede. Naloga tega komiteja je, da se bavi z mednarodnimi stiki naših historikov s tujino in prav posebej, da pripravlja in organizira udeležbo jugoslovanskih historikov na mednarodnih kongresih. Med drugim je pripravljala kongres leta 1955 v Rimu, 1960 v Stockholmu, 1965 na Dunaju in se je moral za vsak tak kongres baviti z vprašanjem predlogov za naše referate, koreferate in našo udeležbo. Ob tem so na sejah komiteja vedno poudarjali, da bi naši historiki morali sodelovati predvsem pri temah iz najnovejše zgodovine, iz zgodovine XX. stoletja. Načelno je vladalo v komiteju o tem soglasje, nihče ni temu oporekal. Toda v praksi je bilo tako, da mednarodni komite ni želel imeti nikakih sugestij, nikakega generalnega razpravljanja, ampak je hotel imeti zgolj samo ime referenta in naslov teme, ki je morala biti dovolj široka, toliko široka, da ne spada samo na kongrese zgodovinarjev posamezne države, ampak da ima širši pomen. Tu smo bili dejansko v zadregi in naša udeležba je dokazala, da so se naši zgodovinarji uveljavili s temami srednjega veka in tudi iz naslednjih stoletij, tudi še iz XIX. stoletja, da pa skoraj niso nastopali z referati ali se udeleževali obravnave ob temah za XX. stoletje. Pri vsem tem je jasno, da se moramo ob kapaciteti znanstvenih sil, kakršna obstoji pri nas v Jugoslaviji, baviti z vprašanji širšega značaja v glavnem tam, kjer so ta vprašanja povezana z vprašanji zgodovine naših narodov, in ne tam, kjer so brez zveze s tem, ker tako daleč v splošnem še nismo prišli. Toda dejstvo je, da smo se vendarle nekako uveljavili na določenih področjih srednjeveške zgodovine, npr. bizantologije, problemov, ki nas vežejo z nemško zgodovino, beneško zgodovino itd., in tudi na problemih turške zgodovine, na problemih zgo-

dovine habsburške monarhije in Balkana v XIX. stoletju, torej s temami, ki so povezane z našo zgodovino, so pa vendar širše, toda ne s temami iz XX. stoletja. Vzrok ni v objektivnem položaju; vsi smo soglasni v tem, da je delež jugoslovanskih narodov na splošnem zgodovinskem dogajanju v XX. stoletju večji kakor kadarkoli prej. Treba je pomisliti na prvo svetovno vojno, pomisliti na NOB in edinstven položaj Jugoslovanov in dogajanj v Jugoslaviji med okupacijo Evrope po nacistih in fašistih, treba pomisliti tudi na dogodke pred in po drugi svetovni vojni. Vzrok ni nepomembnost problematike, vzroki morajo biti drugod. Pri tem moram poudariti, da se na problemih XX. stoletja pri nas zelo veliko dela in zelo veliko publicira, verjetno publicira mnogo več kot pa o problemih starejše dobe. Toda problemi, ki jih vsi poznate, verjetno boljše kakor jaz, nastajajo, ko izide kako sintetično delo in ko tako delo zbudi kritike, ki so često upravičene. Problemi nastajajo tudi takrat, kadar gre za to, da postavimo pomembna dogajanja pri nas pred mednarodne forume. Odkrito bi se rad dotaknil vsaj enega aspekta, ki po mojem mnenju marsikaj pojasnjuje, pri čemer poudarjam prav posebej, da govorim tu kot človek, ki se kot raziskovalec bavi s starejšo zgodovino in ki zasleduje le kolikor more, po literaturi in drugače, tudi delo pri proučevanju zgodovine XX. stoletja. Morda se motim, in če je tako, me popravite.

Predvsem želim poudariti, da se najnovejša zgodovina, sodobna zgodovina, pri virih načelno prav nič ne razlikuje od starejše zgodovine. Mnogokrat se poudarja, da so pri starejši zgodovini večje težave zaradi jezikov, potem zaradi terminologije, ki je od vira do vira različna in dostikrat težko razrešljiva tudi za dobrega poznavalca jezikov, in da so se specifične metode dela na virih izoblikovale predvsem na področjih raziskovanja starejše zgodovine, kar je seveda res. Včasih so poudarjali, kako so bili prav medievisti v času druge svetovne vojne uporabni ali celo zelo uporabni pri interpretaciji različnih tekstov, ki so bili takrat aktualni za vojsko, politiko itd. Vse to je lahko res, toda načelno so metode v bistvu iste. Tudi pri novejši zgodovini nastanejo včasih zelo velike težave pri interpretaciji virov. O tem se je danes že nekaj govorilo. Kdor bi trdil, da se mora novejša zgodovina zadovoljiti s hitrejšim interpretiranjem virov, bi trdil pravzaprav, da naj bo novejša zgodovina bolj površna kakor starejša. Pri tem seveda nočem zanikati dejstva, da pri vsaki obsežnejši temi noben raziskovalec ne more sam kontrolirati vsega po virih, ampak mora delati samo v določenih, človeško možnih mejah, in se mora pač za druga vprašanja zanesti na druge raziskovalce. Na drugi strani je seveda res, da je pri novejši, zlasti pa pri sodobni zgodovini velika težava zlasti v ogromnem številu virov in problemov, ki ga starejše dobe v glavnem ne poznajo. Seveda je tudi tu res, da pri vsej tej ogromnosti manjkajo včasih viri prav za nekatera vprašanja, ki bi nas prav posebej zanimala. Te težave, posebno pa ogromno število virov, so okoliščina, ki na določen način vpliva na raziskovanje novejše, prav posebej pa sodobne zgodovine. Zato se mi zdi, da je ravno za probleme novejše, posebej pa sodobne zgodovine pri historiku prav posebej važno vprašanje smisla za sintezo. V starejši zgodovini morajo na nekatera sicer važna vprašanja odgovori izostati iz preprostega razloga, ker ni virov, ki bi jih omogočali. Tu je delo na virih, hevristični moment, kakor moramo to imenovati, mnogo bolj v ospredju. Pri novejši zgodovini pa obstoji bogastvo virov, obstoji pa tudi problem, znajti se, orientirati se v tem bogastvu virov. Historik na eni strani ne more ničesar brez virov, na drugi strani ima pa vedno že v začetku nek teoretični koncept o svojem delu. Pri marsikom je ta teoretični koncept popolnoma nezaveden. Tega se niti ne zaveda, toda samo dej-

stvo, da morete pri virih za sodobno zgodovino priti vsak dan do novih dognanj, do katerih še nihče ni prišel, da se pa stalno sprašujete, ali je to važno, ali je to vredno, da se sploh objavi, da se o tem govori. Samo vprašanje, kaj je važno in vredno, dokazuje, da imate zavedno ali nezavedno nek koncept o zgodovini. Ta koncept se more med delom modificirati, obstoji pa ta koncept vedno. Ne bom se dalje mudil pri vprašanju teorije in konceptov zgodovine; za nalogo tega referata je dovolj, da se zadovoljim s konstatacijo tega preprostega dejstva. Res je, da imamo ljudi, ki takega koncepta tako rekoč nimajo. V francoski historiografiji jih označujejo kot antikvarije. To so ljudje, ki tudi ugotove in objavijo marsikaj; to so zanimivosti, kuriozitet, drobiž, tudi kako zrno se v tem najde, toda vidi se, da nimajo ne take ne drugačne koncepcije o zgodovini. Taki ljudje obstoje, toda iz razpravljanja o problemih historičnih teorij, historičnih konceptov jih moramo eliminirati, ker nimajo nikakšnega koncepta o zgodovini. Predvsem z nekim konceptom o važnosti virov, to je z nekim teoretičnim konceptom se more historik orientirati v virih in vire na nek način obvladati, se znajti v ogromnih masah materiala. Večkrat mi prihaja na misel v drugačnem smislu izrečen izrek nekega francoskega generala, ki je v odnosu na birokratsko poslovanje nekoč rekel: »Ou je tuera la paperasse ou elle me tuera.« (»Ali bom jaz uničil papir ali bo papir uničil mene.«) V bistvu je historik pred problemom, da s pomočjo obvladavanja virov, svojega koncepta vire obvlada, ali pa viri obvladajo njega in tako ne pride do nikake sintetične slike, pri čemer sem seveda daleč od misli, da bi historik moral svoje mnenje vsiljevati virom in se ne ravnati po njih. Mislim, da ni odveč, če na to opozarjam, ker v nekem smislu, če govorim odkrito, antikvarstvo tudi v sodobni zgodovini obstoji in to niti ne antikvarstvo v slabem pomenu besede. Ima celo svojo upravičenost. Nočem govoriti slepo s stališča človeka, ki mu je samo znanost vse. Obstoje lokalne, osebne in druge navezanosti pri ljudeh, ki niso zgodovinarji. Vzemite samo zgodovino NOB in zgodovino delavskega gibanja, vzemite ljudi, ki niso zgodovinarji, ki niso nikdar študirali zgodovine, ki pa vendarle vise na določenih dogajanjih, dogodkih, ki so zanje dragoceni. Pri tem najde zgodovinar dostikrat kakšno zrno, ki ga more porabiti za svoje delo. Take navezanosti so, čisto človeško rečeno, pozitivne, treba jih je gojiti. Kot zgodovinarji pa se seveda ne moremo zadovoljiti s tem, iti moramo naprej. Ko govorim o sintetični koncepciji, bi vas prosil, da me ne razumete napačno. Sinteza ne pomeni zanemarjati monografije, zanemarjati podrobna raziskovanja. Kdor bi to trdil, bi hotel graditi hišo pri strehi. Toda ko se lotimo monografije, moramo vedeti, zakaj je to delo važno in moramo že imeti ob tem nek koncept in moramo imeti razloge, da se prav te in ne neke druge monografije lotimo. Treba je imeti ob monografiji, ki se mora nujno omejevati, v glavi koncept celote, sicer smo v nevarnosti, da se bomo zgubili v detajlih. Delo mora biti omejeno, toda v zamisli dela, v prepričanju o njegovi pomembnosti, je potrebna širina. V tem referatu bi želel opozoriti prav na to vprašanje ob vprašanih programa ali načrta dela na sodobni zgodovini. Želel bi se omejiti na to, da bi opozoril, da se izogibamo določenim ožinam, ki same na sebi predstavljajo določene zmote. Želel bi govoriti o treh takih ožinah, ki morejo vnesti zmote, ki ne zadovoljujejo, kadar imamo pred seboj poskuse sinteze.

Najprej je tu problem vsebinske ožine in širine. Samo na dvoje dejstev bi opozoril.

1. Politične zgodovine ni mogoče študirati izolirano od gospodarske in socialne zgodovine, pa tudi ne od določenih področij kulturne zgodovine itd. Poudaril bi

predvsem problem gospodarske in socialne zgodovine. Ne bi govoril subjektivno. Vzemimo nekoliko poenostavljeno, če hočemo odgovoriti na vprašanje, kaj je danes vsebina dela zgodovinarjev, v roke npr. publikacije zadnjih kongresov historičnih ved, referate in obravnave na teh kongresih. Če bi vzeli približno merilo, bi rekli, da tretjina vsebine obravnava gospodarsko in socialno zgodovino. In to povsod, na vzhodu in na zahodu. Hotel sem to povedati samo kot ilustracijo, da si je dejansko med ljudmi, ki danes nosijo etiketo zgodovinarja, delo na problemih gospodarske in socialne zgodovine povsod na svetu pridobilo svojo domovinsko pravico in predstavlja zelo važen sestavni del zgodovinskih ved. Tu ne govorim o optičnem dejstvu, če hočete, ki ga danes na svetu skoraj noben historik več ne zanika, da je to važen predmet dela historikov. Kar se tiče naše historiografije, slovenske historiografije in historiografije drugih jugoslovanskih narodov, je treba reči, da se je to delo uveljavilo neenakomerno, ali vendar, problemi gospodarske in socialne zgodovine so mnogo obdelavani, o njih se mnogo piše, precej so v ospredju pri raziskovanju srednjega veka in raziskovanju novejšje zgodovine, čeprav situacija v vseh delih Jugoslavije, pri vseh narodih in za vse epohe ni enaka. Kar se pa tiče sodobne zgodovine, XX. stoletja, sintetičnih del, ki jih imamo, je moj vtis, ki ga boste morda popravili v debati, v tem, da nas preseneča, kako malo v teh delih pišejo o gospodarski in socialni zgodovini. Treba je poudariti še eno dejstvo, ki to otežuje. Zgodovina XX. stoletja, sodobna zgodovina, je bolj kakor zgodovina kakšnega drugega razdobja v položaju, da mora računati s tem, da se s področjem, s katerim se bavi, naj bo to politična zgodovina ali gospodarska ali socialna zgodovina ali zgodovina meddržavnih odnosov itd., bavijo še strokovnjaki drugih strok, ki niso zgodovinarji, ki so pa v interesu svoje stroke prisiljeni, da se ukvarjajo vsaj z najbližjo preteklostjo, če že ne proučujejo zgodovine svojega področja v prejšnjih razdobjih. Mislim na ekonomiste, ki se ukvarjajo precej z gospodarsko zgodovino, na pravnike, ki se ukvarjajo s pravno zgodovino, na druge raziskovalce teoretičnih ved, ki se pa ukvarjajo vsaj z najnovejšim razdobjem zgodovine panoge civilizacije, ki jo proučujejo, če že prepuščajo raziskovanja starejših period zgodovinarjem. Pri nas je pa treba ugotoviti, da je ekonomska zgodovina od strani ekonomistov skoraj popolnoma zanemarjena v Jugoslaviji, popolnoma zanemarjena pa v Sloveniji. Če gledate programe naše ekonomske fakultete, vidite, da v njih ekonomska zgodovina ne figurira niti kot obvezen niti kot neobvezen predmet. Če gledate našo Ekonomsko revijo, vidite, da v njej historičnih člankov ni. Izjemoma je izšla zdaj v njej ocena dela rojenega Slovenca, ki je objavil svoje delo o ekonomski zgodovini Slovencev v zadnjih sto letih v ZDA v angleščini, in ocenjevalec ugotovi, da je za ekonomista včasih zelo važno, da pozna kako ekonomsko dejstvo dobe pred letom 1945. Ta specifičnost naše ekonomske fakultete otežuje delo historiku, ker je prišlo do tega, da se moramo z ekonomsko zgodovino baviti sami, ker ekonomisti ne bodo storili ničesar. Pri tem namreč mislim na konkretno raziskovanje, ne na shematiziranje, kakor se je to dogajalo, ker s tem sami ne bomo prišli nikamor naprej. V tem krogu mi ni treba poudarjati, kako važna je ekonomska in socialna zgodovina posebej za razumevanje zgodovine delavskega gibanja. Tu gre na eni strani, kakor je debata deloma že nakazala, za probleme, ki so bolj deskriptivnega značaja (število podjetij, zaposlenih delavcev, socialna struktura prebivalcev po poklicu, menjavanje te strukture itd.), deloma pa za probleme, ki so bolj teoretičnega značaja, kakor so problemi gibanja cen in mezd itd. Jasno je, da je bila politična orientacija delavstva odvisna tudi od

tega, ali je bil standard višji ali nižji, da je bila s tem v zvezi dostopnost za radikalne rešitve ali za oportunistem reformistične politike. Treba je samo delati na tem. V tem je danes velika hiba za vsak poskus sintetičnega razumevanja sodobne zgodovine, zgodovine XX. stoletja pri nas.

2. Zgodovine delavskega gibanja ne smemo izolirati od druge politične zgodovine. Jasno je, da gre za politične akcije in protiakcije in da je vse razumljivo samo v okviru celote. V tem oziru mislim, da ni potrebno, da to dokazujem dalje.

Drugi problem, ki bi ga tu skušal nakazati, je problem ožine in širine — če se hočem tako izraziti — v geografskem smislu besede. Zdi se mi, da je za delo zgodovinarja koristna in nazorna primerjava s človekom, ki živi v kakem mestu in odide iz tega mesta na visoko goro. Dokler živi v mestu, vidi hiše, parke, vrtove, vidi podrobnosti, mnogo posameznosti. Ko pride na visoko goro, mu je to v majhni meri dostopno, razen če uporabi daljnogleda, ki mu z veliko muko omogočajo, da se vendar dokoplje do spoznavanja nadrobnosti. Toda v mestu nikdar ne vidi situacije vsega mesta v odnosu na njegovo okolico, ne vidi vseh prometnih vezi, ki vodijo iz mesta, ne vidi celotne situacije; to pa more videti, ko se povzpne na visoko goro. To v nekem smislu velja za geografsko in tudi za časovno komparativno metodo. Dokler se gibljete v zgodovini določenega področja, morete ugotoviti marsikatero posameznosti. More se vam pa zgoditi, da si nekih širših vprašanj ne postavite, ali da se vsaj njihovega pomena ne zavedate. Prav poseben problem je tu za zgodovinarja, ki se ukvarja s slovensko zgodovino in posebej slovensko sodobno zgodovino! Prej smo živeli v Avstro-Ogrski in marsičesa iz slovenske zgodovine ni mogoče razumeti brez poznavanja zgodovine Avstro-Ogrske in drugih narodov v tedanji dobi. Že tedaj pa je bilo toliko povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, da je celo za dobo pred letom 1918 v marsikaterem oziru potrebno poznavanje tudi problemov drugih jugoslovanskih narodov. Še bolj je to potrebno za dobo po letu 1918, ko je prišlo do združitve v eni državi in je vse akcije in protiakcije mogoče razumeti samo, če imamo pregled čez celoto. Pri tem je prišel del Slovencev pod Italijo in zato je treba poznati tudi razvoj tam, ne le pri Slovencih, ampak v Italiji nasploh. Del Slovencev je prišel pod Avstrijo; razvoj Avstrije je interesanten zaradi njih, interesanten pa tudi zato, ker gre za drugačen razvoj države, kjer je bilo prej mnogo skupnega z nami, medtem ko so pota po 1918 različna in to ne samo pod vidikom državne pripadnosti. Jasno je, da je treba študirati tudi ta razvoj in da primerjava z razvojem v sosednih državah privede do marsikakih problemov in težnje po njihovem reševanju. Ni potrebno pred tem forumom posebej poudarjati, da je treba poznati tudi svetovni razvoj, da ne more razumeti razvoja našega delavskega gibanja, kdor ne pozna vsaj osnovnih potez problematike tega gibanja v mednarodnem okviru. Zdi se mi, da so te okoliščine pri nas primeroma zelo zanemarjene. Komparativna metoda pomaga na eni strani do spoznanja tistega, kar je skupno, na drugi strani do spoznanja tistega, kar je specifično. In s tem pomaga do novih spoznanj sploh.

Dotaknil bi se še tretjega vprašanja, ožine in širine v časovnem smislu besede. Zgodovino je nemogoče spoznati, če se omejujemo na študij zgodovine nekaj let. Tudi to drži primerjava s potnikom na gori. To moram poudarjati predvsem zaradi tega, ker je v celotni naši družbi neverjetno veliko antihistorizma, neverjetno mnogo prepričanja, da je vse, kar je morda že od včeraj ali pa vsaj starejše kot 20 let ali 30 let, popolnoma nevažno, nepotrebno, brez vsakega po-

mena za sedanost in za bodočnost. Tega antihistorizma je v naši družbi ogromno. Ta antihistorizem nas ovira pri poglobljenem razumevanju družbenih problemov sploh, ki jih poglobljeno ni mogoče razumeti brez historične perspektive. Ovira nas pri določenem programu, izraža se v določenih programih študija na raznih fakultetah, v izločevanju zgodovine iz njih in na druge načine. Dejansko nam to škoduje pri našem razumevanju družbenih vprašanj sploh. Danes je že nekako prodrlo naziranje, da je zgodovina NOB nerazumljiva brez zgodovine stare Jugoslavije; toda tudi zgodovina stare Jugoslavije je nerazumljiva brez poznavanja prejšnjega razvoja. Leto 1918 je združilo neverjetno različne tradicije, ki so se podedovale in živele naprej, brez njih nove problematike ni mogoče razumeti. mnoga dejstva imajo pa še globlje korenine in zanje je potrebno poznati zgodovino stoletij. Mislim, da vam tega ni potrebno podrobno dokazovati. Program etničnega slovenskega ozemlja je nacionalni program v času II. svetovne vojne. Toda to etnično ozemlje je produkt srednjeveške kolonizacije in etnične meje se od srednjega veka v glavnem niso spreminjale. Naše vasi, naša mesta so v glavnem produkt srednjega veka. Problem Trsta, ki je tako usodno vplival v slovenski zgodovini, ima svoje baze v XVIII. stoletju in ga brez upoštevanja tedanjih političnih pripadnosti, in ekonomskih sil ni mogoče razumeti. Marsikaj pri nas je dediščina starih družbenih formacij, konfesionalnih razlik itd., ki imajo za seboj korenine stoletja nazaj v zgodovini. S tega stališča je nesmiselna antiteza sodobne zgodovine starejši zgodovini, nesmiselno je postavljati to antitezo, ker se dejansko sodobna zgodovina brez starejše zgodovine enostavno razumeti ne more. Na oddelku za zgodovino na filozofski fakulteti ne priznamo možnosti študija zgodovine, ki bi se omejeval samo na nacionalno ali samo na občo zgodovino, ki bi se omejeval samo na novejšo ali samo na starejšo zgodovino. Stojimo na stališču, da je treba imeti pregledno znanje celote.

Ko sem poskušal začrtati teh nekaj problemov, ki so po mojem mnenju važni, nisem hotel zagovarjati, da se zdaj spuščamo v najširšo problematiko, nisem hotel svetovati, da gremo po poti brezbrežnosti. Razvidno je, da je treba delati monografično in da se je treba pri tem omejevati. Ne zagovarjam kompilacij, četudi so kompilacije včasih koristne, namreč dobre kompilacije, ki ne povedo ničesar novega, ampak slone samo na poznavanju, na strnitvi že znanih dejstev, ki pa nas seveda ne privedejo do novih spoznanj. Ne zagovarjam tudi prenapljenih sintez. Mislim pa, da moramo prav ob tem, ko delamo predvsem monografično, izhajati iz širšega postavljanja vprašanj. Gre mi za to, kako naj do tega pridemo. Mislim, da gre tu spričo dejstva, da moramo biti realni, da je naša dolžnost zlasti v tem krogu, da se ukvarjamo predvsem s slovensko zgodovino in predvsem s slovensko sodobno zgodovino, ker tega v glavnem ne bo delal nihče drugi, za iskanje praktičnih poti, kako bi se vendar temu cilju približali. Ena možnost je sodelovanje. Mislim, da so izkušnje med jugoslovanskimi historiki, ki se ukvarjajo z istimi problemi, pa tudi z drugimi historiki, pokazale, da so obravnave, če so temeljito pripravljene, zelo potrebne in koristne. Popravljam nekoliko svoja prejšnja izvajanja, ker vem, da med historiki druge svetovne vojne kot ožje stroke Jugoslovani že uživajo določen sloves. To je nekaj. Druga bolj preprosta pot je proučevanje literature, ki jo napišejo drugi. Obravnava o sorodni literaturi pri drugih jugoslovanskih narodih, o literaturi drugod, literaturi, ki je, kolikor sem se mogel prepričati, neverjetno bogata, bi nam mogla nuditi mnogo problemov in nas navesti k razpravljanju o številnih vprašanjih. V tem smislu se ne bi smeli izolirati pri posameznih problemih, pri drobcih,

morali bi gledati na to, da gledamo na vsa vprašanja, kolikor smo zgodovinarji, s širšega vidika, z vidika problematike pri nas in drugod, širšega v vsebinskem, geografskem in časovnem oziru. Zdi se mi, da bi bila na tej poti, v stremljenju te vrste ena od možnosti, da premagamo določene težave, ki sem jih v uvodu ugotovil, ugotovil samo z namenom, da bi po svojih močeh outsiderja pripomogel k temu, da bi te težave premagali in šli pogumno naprej po poti napredka.

K obravnavanju tega predavanja se je priglasilo šest udeležencev konference.

Dr. Jože Sorn je dodal, da je vsaka nacionalna zgodovina v določeni meri tudi internacionalna zgodovina. Ob tem je pokazal na problem zahodnoevropskega kapitala pri nas, na kartele, na socialno demokracijo, na vpliv oktobrske revolucije, na svetovno gospodarsko krizo, na narodnoosvobodilni boj itd. in dodal, da je študij problemov, ki imajo čisto nacionalni značaj in segajo le do državnih meja, precej lažji. Viri za ta druga vprašanja so doma, za prva pa ne; za preučevanje le-teh smo navezani na tiskane vire in na literaturo, ki je interpretirala vire iz svojega zornega kota. Vzrok za to, da imamo pri nas razprav, ki obdelujejo dogajanja v 20. stoletju, manj kot pa razprav, ki se lotevajo zgodovine 19. stoletja, je morda v tem, da želimo študirati ta dogajanja genetično. S tem seveda ne želimo zanikati »samostojnosti« določenih problemov 20. stoletja, na primer vpliva balkanskih vojn na slovensko politiko, razvoj slovenskega gospodarstva po zedinjenju leta 1918, vpliva sankcij proti Italiji na naše gospodarstvo in podobno.

Bogo Grafenauer je pojasnil, da je za gospodarsko zgodovino mnogo manj zanimanja in da praktično prav za prav nimamo analiz s tega področja historiografskega dela. Dejstvo je, da je politična zgodovina obdelana neprimerno bolj kot pa gospodarska zgodovina. Vzrokov za to ne smemo iskati v ovirah objektivnega značaja, na primer v pomanjkanju arhivskega gradiva in tiskanih virov, v pomanjkanju statistik, literature in podobno, ampak je tu odločilen subjektivni dejavnik: raziskovalci se redkeje odločajo za preučevanje gospodarske zgodovine; raje se odločijo za bolj dinamično politično zgodovino.

Franček Saje je pojasnil, da ima inštitut za zgodovino delavskega gibanja preučevanje gospodarske zgodovine v svojem programu že v smislu določil statuta in da je prav zato že pred leti navezal stike s skupino univ. profesorja Danila Vojske z ekonomske fakultete. Ko je profesor Vojska zbolel, se je zveza pretrgala. Nato je inštitut sprejel med svoje delavce dr. Jožeta Šorna. Zgodovine delavskega gibanja — je dodal Saje — ne moremo uspešno preučevati, če ne poznamo gospodarske zgodovine. Strinjal se je s profesorjem Zwitterjem, da sinteza in široki koncept historiografskega dela ne pomenita opuščanja monografij in drobnih raziskav. Nikakor ne smemo na ljubo makrozgodovine zanemarjati mikrozgodovine, ker je ta v določenem smislu prav tako pomembna sestavina.

Tudi **France Klopčič** se je strinjal z ugotovitvijo, da nimamo nobenega kapitalnega prereza slovenske družbe v tem ali drugem času. Zgodovinarju, tudi tistemu, ki se specializira na dobo nekaj let, je prav tako potrebna teoretična podlaga, poznati mora vsaj osnovne postavke filozofije zgodovine in osnovne zakone razvoja človeške družbe. Pri tem je potrebna še dialektična logika. Morda je pri nas premalo zanimanja za teorijo, za globlje teoretično raziskovanje različnih problemov našega zgodovinskega in našega naroda.

Janko Liška je poudaril, da je inštitut za zgodovino delavskega gibanja imel že dva delovna programa, da pa se nobeden ni uveljavil; vsi so padli v pozabo. Poleg raziskovalnega dela v ožjem pomenu besede bi mogel inštitut organizirati fotokopirno delo vseh dokumentov, ki so zunaj naše domovine, so pa pomembni za naše zgodovinske pisane. Dalje bi mogel inštitut organizirati sestavljanje raznih bibliografij, potrebnih za zgodovino delavskega gibanja. Potrebno je, da IZDG naveže tesnejše stike z zavodi ali posamezniki, ki obdelujejo podobno problematiko kot inštitut.

Dr. France Škerl je omenil, da so tako imenovane tehnične okoliščine sicer res pomembne za razvoj historiografije, da pa gre pri vsem vendarle za to, da čestokrat manjka raziskovalcem historičnih problemov pravega ognja za delo. To je subjektivni dejavnik, ki je poglobitvenega pomena za uspešnejše delo, za hitrejši napredek historiografije. Kar se tiče odnosa med sintezami in monografijami, je dodal dr. Škerl, moramo med njimi najti neko sorazmerje, zakaj monografije so še kako potrebne, saj so osnova za sintezo.

Na vsa ta obravnavanja je odgovoril univ. prof. **dr. Zwitter**. Poudaril je, da zgodovina ni edina družbena veda; so še druge vede, ki v svojem jedru nimajo zgodovinskega značaja, na primer pravne in ekonomske vede. Zgodovino naj preučujejo vse, rezultate pa naj objavijo. Čim bolj se približujemo naši dobi, tem večji je pri tem delež ekonomistov in pravnikov. Pri vseh občin zgodovinah ki imajo posebna poglavja o gospodarski zgodovini, je nekako normalno, da taka poglavja za 19. in 20. stoletje napišejo ekonomisti. Kakšno je stanje pri nas? Pravna fakulteta je zelo malo prispevala k pravni zgodovini in prispeva zmeraj manj. Izjema je en sam strokovnjak, ki pa se ukvarja s pravno zgodovino starega Orienta. Glede ekonomskih fakultet v Jugoslaviji je treba ugotoviti, da je nekaj ekonomistov, ki so obdelovali in še obdelujejo ekonomsko zgodovino. V Sloveniji so težave glede ekonomske zgodovine zato, ker nimamo ekonomistov z nemirom znanstvenika-raziskovalca, z nemirom, ki navaja človeka na splošno osvetlitev, tudi na historično osvetlitev problemov, ki so njegovo življenjsko delo. Profesor Vojska je res pritegnil nekaj historikov, toda ti so se po določenem času razšli.

Resnica je, da pri nas smisel za teoretične probleme zelo pada. Kar je bilo povedano o ahistorizmu, je samo del te problematike. Kdor se teoretično pogloblja, ve, da pri družbenih problemih ne gre brez zgodovine. Kdor pa se teoretično ne pogloblja, tistemu ni pomembna niti zgodovina niti vse kar je teoretično. Proti takemu praktičizmu pa se je treba boriti.

Organizacija znanstvenega dela je zelo pomembna naloga. Jugoslavija zaostaja za drugim svetom, Slovenija pa zaostaja za drugimi predeli Jugoslavije. Dejstvo je, da smo šli v Jugoslaviji včasih preveč v širino glede ustanavljanja raznih inštitutov in sprejemanja številnih ljudi vanje. Toda kljub temu so rezultati tega dela vidni in to delo je večje, če upoštevamo vsa sorazmerja, kot pa v Sloveniji. Dejstvo je, da zaostajamo. Vzrok za to ni v kulturnosti, v razumevanju oziroma nerazumevanju družbe glede potrebnosti zgodovine. Gre za čuden pojav krize vsakega smisla za poglobljeno teoretično mišljenje. Organizacija znanstvenega dela je potrebna, toda konec koncev je vse odvisno od ljudi. Če so tu ljudje, je mogoče doseči uspehe, če jih pa ni, ostane vse pri papirnatih načrtih.

Zatem je docent dr. Marijan Britovšek prebral svoj referat z naslovom

NEKAJ MISLI OB IZIDU GRADIVA ZA SPLOŠNO BIBLIOGRAFSKO DOKUMENTACIJO ZA PREUČEVANJE MEDNARODNEGA DELAVSKEGA GIBANJA

Avtor je kot sourednik dela, ki ima naslov Gradiva za opšto bibliografsku dokumentacijo za izučavanje mednarodnog radničkog pokreta, I—V, Beograd 1966 (izdal Institut za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu), najprej nazival splošno problematiko, ki je bila v zvezi z delom štiričlanske redakcije. Ker je ta problematika opisana v predgovoru, ki ga je tudi sam napisal (I. zvezek), se tu omejujemo na to, kar je sourednik dr. Marijan Britovšek samostojno prispeval h gradivu za imenovano delo.

Potem ko je celotni uredniški odbor najprej pregledal domače knjižnice, je dr. Britovšek v letih 1965 in 1966 sam nadaljeval z zbiranjem gradiva v nekaterih večjih bibliotekah v tujini. Na Dunaju je pregledal bibliografske oddelke nacionalne in vseučiliške biblioteke, biblioteko socialnodemokratskega časopisa Die Arbeiter Zeitung, bibliotečni fond komunistične partije Avstrije, zlasti pozornost pa je preučil lepo urejene bibliotečne fonde delavske komore (Arbeiterkammer) na Dunaju; v Nemški demokratični republik si je ogledal te-le pomembnejše biblioteke v Leipzigu: univerzitetno biblioteko, biblioteko inštituta Franz Mehring, biblioteko zgodovinskega oddelka univerze Karl Marx in biblioteko Deutsche Bücherei, ki je ena izmed največjih bibliotek v Nemčiji. V Berlinu je pregledal predvsem bibliotečne fonde inštituta marksizma in leninizma, ki ima vzorno urejen specializiran bibliotečni katalog za zgodovino nemškega in mednarodnega delavskega gibanja. V Zvezni republik Nemčiji je v Bonnu pregledal katalog predsedstva nemške socialnodemokratske stranke. S tem dodatnim delom je poskušal spopolniti bibliografske vrzeli s področja delavskega gibanja za države, ki jih v objavljenem gradivu uredniškemu odboru ni uspelo zadovoljivo obdelati. Tega na novo zbranega gradiva je za obsežen sveženj, ki čaka na objavo kot dodatek k že objavljenemu gradivu. Delo, ki ga je začel uredniški odbor, bo s tem nedvomno pridobilo na vrednosti. Z nadaljnjim sistematičnejšim delom bi bile postopoma lahko ustvarjene dobre osnove, da bi prešli na temelju zbranega gradiva k izdelavi zahtevnejše znanstvene bibliografije bibliografij mednarodnega delavskega gibanja. Potrebo po izdaji takšne bibliografije kažejo danes vsi inštituti za zgodovino delavskega gibanja. Posvetovanje o zgodovini delavskega gibanja v Linzu je to nalogo postavilo celo na dnevni red svojega zasedanja. Odveč bi bilo govoriti, kakšna bi morala biti koncepcija takšne bibliografije, dokler še ni zaključeno težaško delo pri zbiranju gradiva.

Kljub številnim občin in specializiranim bibliografijam, katalogom, enciklopedijam, leksikonom itd. je težko sestaviti pregledno in sistematično bibliografsko dokumentacijo, ki bi se nanašala na mednarodno delavsko gibanje. Bibliografski podatki, ki se tičejo delavskega gibanja, so v splošnih bibliografijah bibliografij (Schneider, Besterman, Bohatta)¹ klasificirani v okviru klasifikacijskih skupin raznih vej družbenih znanosti. Da bi odpravil te pomanjkljivosti, je uredniški odbor poskušal zbrano gradivo klasificirati kar najbolj pregledno. Zato tudi ni prevzel standardne klasifikacijske sheme, ki jo navadno uporabljajo v bibliogra-

¹ Schneider G., Handbuch der Bibliographie. Leipzig 1924. — Besterman T., A world bibliography of bibliographies and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts digests, indexes and the like. Vol. I—4. — Bohatta H., Internationale Bibliographie der Bibliographien. Frankfurt am Main 1950.

fijah in bibliografskih priročnikih. Posebno pozornost je posvetil klasifikacijskim skupinam, ki so pomembne za preučevajne družbenih ved s posebnim ozirom na mednarodno delavsko, socialistično in komunistično gibanje.

Velik vzpon je ta disciplina dosegla v poslednjih tridesetih letih. Zelo so se pomnožile tekoče bibliografije v narodnem in mednarodnem obsegu, retrospektivne bibliografije in repertoriji tiskanih virov, ki spadajo morda kljub svoji bibliografski obliki bolj k virom. Prav tako so se zelo spopolnile tudi metode in kriteriji izdelave teh bibliografij. Nekdanji pionirji v področju bibliografij delavskega gibanja so v prejšnjem stoletju dosegli znatne uspehe in napisali nekaj zelo dragocenih bibliografskih priročnikov (Stammhammer, Bernstein, Drahn itd.).²

Velike uspehe na tem področju je dosegla zlasti Sovjetska zveza po oktobrski revoluciji.³ Institut Marxa in Engelsa je pričel pod vodstvom Rjazanova z objavljanjem historično-kritičnih izdaj Marxovih in Engelsovih del. Hkrati so pričeli izdajati razne vrste bibliografij klasikov.

Spričo raznih tipov bibliografij, ki navajajo dela klasikov, bi težko podali sodbo o najboljši Marxovi in Engelsovi bibliografiji oziroma bibliografiji njunih del. Nekateri bibliografi so mišljenja, da celotne znanstvene bibliografije teh dveh mislecev še nimamo. Kot prvi poskus sistematične Marxove bibliografije na zahodu lahko označimo delo Sh. Huberta *Initiation bibliographique à l'oeuvre de Marx et d'Engels*, Pariz 1949. Delo je dodatek h knjigi Ch. Desrochesa, *Signification du marxisme*. Hubert je prvi prelomil z ustaljenimi bibliografskimi pogledi in pravili; uporabil je svojstvene oblike in obogatil svojo bibliografijo s številnimi podatki o genezi posameznih spisov. Delo je danes v mnogočem zastarelo. Zelo koristni pripomoček so tudi dela sovjetskih bibliografov Levina in Fomina.⁴

Tudi glede izdaj repertorijev za I., II. in III. internacionalo je bil v zadnjih letih zabeležen znaten napredek. Opozoriti je treba na izdaje, ki jih v našem gradivu uredniški odbor delno ni upošteval, ker mi niso bile dostopne.

V tej zvezi je treba opozoriti na spodbudno delo Mednarodne komisije za zgodovino socialnih gibanj in socialnih struktur (*Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales*), ki je izdala repertorije tiskanih virov za I. internacionalo. Najpomembnejši repertoriji, ki obsegajo bibliografijo tiska, uradnih dokumentov generalnega sveta, kongresov, konferenc, sekcij ter federacij, so: *Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux des XIXe et XXe siècles*. Volume I: *La première Internationale. Périodiques 1864—1877*. Paris 1958; Volume II: *La Première Internationale. Imprimés 1864—1876. Actes officiels du Conseil Général et des Congrès et Conférences de*

² Stammhammer J., *Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus*. Jena 1893—1909, Bd. 1—3. — Bernstein E., *Bibliographie des Sozialismus und der Sozialwissenschaften. Dokumente des Sozialismus*. Bd. 1—5, Berlin 1902—1905. — Drahn E., *Die Bibliographie der sozialen Frage und des Sozialismus*, Berlin 1923; isti, *Führer durch das Schrifttum des Sozialismus*. Berlin 1919 — itd.

³ V Sovjetski zvezi je »knjižnaja palata« (ust. 1917) postala bibliografski center ZSSR. V poslednjem času na tem področju zelo veliko delajo, tako da je bibliografska dokumentacija v Sovjetski zvezi danes na zelo visoki stopnji.

⁴ Levin L., *Bibliografičeskie ukazateli proizvedenij klasikov marksizma-leninizma*. — Bibliotekar 1954; Bibliografija proizvedeni K. Marksa i F. Engelsa. Moskva 1948 (pp. 236); *Proizvedenija Marksa i Engelsa v dorevolucionnoj Rossii*. Mosk. gos. biblioteč. in-t 1938) str. 9—33. Fomin A, Putevoditelj po bibliografii Marksa, Engelsa i Lenina. Sistematičeskie, annotirovannii ukazatelj ruskikh knig i žurnalnih robot... v 1907—1934 gg. Akademija nauka SSSR; Institut knjigi, dokumenta, pisma: Leningrad 1934. pp. 123. /37/.

l'Association Internationale des Travailleurs; Volume III: Imprimés 1864—1876. Actes officiels des Fédérations et Sections Nationales de l'Association Internationale des Travailleurs. Paris 1963. Z izdajo teh dokumentov je komisija opravila pomembno delo, saj je zgodovinarje opozorila na vrsto virov, ki so razmetani po raznih knjižnicah in težko dostopni. Protokole kongresov I. internacionale, ki so izšli z vednostjo generalnega sveta, so ponatisnili v redakciji J. Freymonda, *Lá Première Internationale. Recueil de documents publié sous la direction. Textes établis par Henri Burgelin, Knut Langfeldt et Miklós Molnár. I—II. Genève 1962.* Nekateri kritiki so avtorjem očitali, da so imeli pri izboru preveč ideološke kriterije in da niso vključili v izbor protokolov proudhonistov in anarhistov. Za proučevanje I. internacionale je to gradivo zelo velike vrednosti, ker predstavljajo protokoli že pravo redkost.

Za obdobje I. internacionale pripravlja Andréas Bert, eden zelo plodnih bibliografov delavskega gibanja, delo v dveh knjigah z naslovom *Marx mit besonderer Berücksichtigung der Aktivität der I. S. A. (=Association) Engels, Bibliographie der Schriften (von 1863—1876).* V svoje delo namerava vključiti še neobjavljeno gradivo iz amsterdamskega inštituta za socialno zgodovino.

Med zelo dragocene publikacije lahko uvrstimo repertorij dokumentov II. internacionale, ki ga je lani izdal profesor za socialno zgodovino na sorbonski univerzi George Haupt. Njegov repertorij navaja dokumente, ki so izšli z vednostjo kongresov II. internacionale oziroma so bili naslovljeni na ta naslov, in dokumente, ki jih je izdal mednarodni socialistični biro. V uvodu knjige pisec pojasnjuje bibliografsko metodo, ki jo je pri delu uporabljal. Posamezne skupine virov za proučevanje II. internacionale je ovrednotil z obsežnimi anotacijami. Haupt se sedaj ukvarja s ponatisom protokolov, okrožnic in manifestov, ki jih je izdal Mednarodni socialistični biro v letih 1900 do 1914.

Za obdobje I. in II. internacionale je izšel v redakciji E. Dolléans in M. Crozier zelo koristen priročnik, ki zajema socialistično literaturo za vrsto držav.⁶

Za obdobje III. internacionale je na voljo več bibliografij in to selektivne bibliografije Sworakowskega, Procaccija in Güntha (*Herting Günt, Bibliographie zur Geschichte der Kommunistischen Internationale 1919—1943, Berlin 1960; Procacci Giuliano, Bibliografia dell'Internazionale Comunista. Annali dell'Istituto Giangiacomo Feltrinelli I, Milano 1958.*) Razen teh bibliografij, ki so navedene v gradivu je treba opozoriti na zelo bogat bibliotečni katalog o III. internacionali, ki ga hrani Inštitut marksizma in leninizma v Berlinu.

Za proučevanje III. internacionale so arhivi v glavnem nedostopni. V objavljenem gradivu je uredniški odbor upošteval tudi bibliografske indekse, kataloge in bibliografije, ki so izšle v Sovjetski zvezi še pred Stalinovim obdobjem. Vključil je tudi tiskane bibliotečne kataloge raznih inštitutov in univerz, ki hranijo socialistično literaturo. Arhiv Trockega na primer je skoraj kompleten in ga hrani harwardka univerza (*Houghton Library of Harvard University*). Raz-

⁶ *Mouvements Ouvriers et Socialistes. (Chronologie et bibliographies.)* Collection dirigée par E. Dolléans et M. Crozier. Paris, Les éditions ouvriers, 1950. /Vol. 1/: Angleterre, France, Allemagne, Etats-Unies par Edouard Dolléans et Michel Crozier, 1950, str. XVI + 381; /Vol. 2/: L'Italie (Des origines à 1922 per Alfonso Leonetti, 1952, str. 198; /Vol. 3/: L'Espagne (1750—1936) par Renée Lamberet 1953, str. 204; /Vol. 4/: La Russie par Eugène Zaleski. /Tome/ 1—2. 1956; Tome 1: 1925—1907, str. 462 + /1/; Tome 2: 1908—1917, str. 489 + /2/; /Vol. 5/: L'Amérique latine (1492—1936) par Carlos M. Rama — 1959, str. 22. + /1/ UBB P³ 1653.

deljen je na tri dele, uporaba pa je mogoča le za določena obdobja njegove dejavnosti. Za obdobje delovanja III. internacionale bo dostopen šele leta 1980.

Na osnovi indeksov Hoym Verlag, Procaccijeve bibliografije in nekaterih sovjetskih bibliotečnih katalogov je dr. Britovšek pred leti ugotovil, da ima Institut za proučavanje radničkog pokreta v Beogradu skoraj vse protokole kongresov III. internacionale, publikacije, ki so izšle oziroma izhajale pred kongresom ali med njim, nadalje publikacije, v katerih so objavljene teze resolucij in manifesti. Zelo pomanjkljiva pa je časopisna zbirka. V tej zvezi je opravil tudi popis gradiva, ki je bil objavljen za interno uporabo inštituta pod naslovom Najosnovnija izvorna gradja za proučavanje III. internacionale (52 strani).

Nekoliko slabši je položaj z bibliografijami mednarodnih sindikalnih organizacij. Za socialnodemokratsko sindikalno gibanje med obema vojnama nam tovrstna dela skoraj povsem manjkajo. Znatno več je izšlo nacionalnih sindikalnih bibliografij, ki jih je uredniški odbor delno registriral v dokumentaciji oziroma bodo izšle v dodatku. Takšne repertorije je odbor izdelal za francosko sindikalno gibanje (Brecy 1963, KPD, Collotti 1961).

Na pripombe in komentarje v navezani obravnavi je avtor odgovoril takole:

Želja po izdaji Marxovih del je postala pereča že takoj po njegovi smrti. Ostra cenzura, zlasti protisocialistični zakon v Nemčiji, je preprečevala uresničenje teh teženj. Leta 1884 je Rudolf Mayer skušal pridobiti Engelsa za izdajo Marxovih del, kar pa mu zaradi Engelseve prezaposlenosti ni uspelo. Maja 1885 je Herman Schlüter, administrativni vodja žüriškega Sozialdemokrata, ob pomoči Engelsa izdal *Kleine Schriften und Aufsätze von Karl Marx* v seriji Sozialdemokratische Bibliothek.

Po odpravi protisocialističnega zakona so voditelji nemške socialne demokracije želeli, da poleg Lassallovih izdajo tudi Marxova dela. To delo je stranka naložila E. Bernsteinu; do uresničenja teh načrtov ni prišlo. Engelsa so v tem času večkrat prosili, da bi prevzel izdajo Marxovih del v celoti, toda zaradi dela z izdajo II. in III. knjige Kapitala je takšne prošnje stalno odklanjal. Menil je, da je njegova dolžnost, da po izdaji III. knjige Kapitala začne izdajati celotna Marxova dela. Tega pa ni dočakal. Delo je opravil šele Franz Mehring. Njegova izdaja je bila za zgodovino proučevanja marksizma zelo pomembna. Posrečilo se mu je, da je pravilno prikazal zgodovinsko okolje, v katerem sta delovala Marx in Engels. Z veliko tankočutnostjo je izluščil barvo in ton časa, v katerem so ta dela in spisi nastajali. Njegova izdaja je izvirna zlasti za obdobje od leta 1841 do 1850. Ugotoviti pa moramo, da je bila z znanstvenega stališča precej nepopolna oziroma pomanjkljiva. Sam Mehring je upravičeno dejal, da bi bila potrebna za znanstveno izdajo teh del vrsta predpriprav, ki pa bi jih ne bilo mogoče tako hitro opraviti. Njegova izdaja naj bi bila le ena takih predpriprav. Njena največja pomanjkljivost je bila svojevoljna izbira gradiva. V njej tudi ni upošteval raznih znakov (oklepajev, narekovajev, podčrtavanj), ampak je te »tipografske okraske« svojevoljno odstranil. Iz navedenih razlogov ne posreduje natančno originalnega teksta. Od treh zvezkov, ki jih je izdal Mehring, je po izbiri snovi najsubjektivnejši tretji, ki je obravnaval literarno in publicistično delo Marxa in Engelsa v letih 1848 do 1850; v tem delu je izpustil vrsto člankov. Mnogo dopolnil za Engelsevo mladostno dobo je objavil pozneje Gustav Mayer. Največje zasluge za dopolnitev te izdaje pa je imel Rjazanov, ki je svoje dopolnitve objavil v delu *Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels*. Z

veliko natančnostjo je Rjazanov zbral iz časopisov in revij, pri katerih sta Marx in Engels sodelovala, predvsem članke, ki so označili Marxove in Engelsove poglede na najvažnejša vprašanja evropske zgodovine od leta 1852 do 1857.

S prvo znanstveno izdajo Marxovih in Engelsovih del je pričel Rjazanov leta 1922 v okviru Marxovega in Engelsovega inštituta, ki je bil ustanovljen leta 1920 pri izvršnem komiteju Komunistične partije Sovjetske zveze. Pobuda za ustanovitev tega inštituta je povezana z imenom Rjazanova, ki se uvršča med najboljše raziskovalce Marxove in Engelsove preteklosti. Na njegovo pobudo je zrasla pri inštitutu ogromna biblioteka, v kateri so pričeli sistematično zbirati vsa dela, ki so bila v neposredni zvezi s proučevanjem znanstvenega delovanja obeh teoretikov marksizma. V ta namen so kupili številne privatne biblioteke, npr. biblioteko znanega bibliofila socialistične in anarhistične literature na Dunaju dr. Teodorja Mautnerja (prav iz te biblioteke je Mehring črpal številne podatke za svoja dela), nadalje biblioteko prof. Karla Grünberga, ki je vsebovala poleg politično-ekonomskih del tudi številna dela utopičnih socialistov. Ena glavnih nalog tega inštituta je bila, da je pričel zbirati prve izdaje Marxovih in Engelsovih del ter njune članke, ki so bili razmetani po raznih časopisih in revijah.

Z vso znanstveno akribijo se je Rjazanov lotil izdajanja celotnih Marxovih in Engelsovih del v ruskem in nemškem jeziku. To delo je zahtevalo ogromno naporov. Treba je bilo temeljito pregledati vso Marxovo in Engelsovo objavljeno in neobjavljeno zapuščino. Edvard Bernstein mu je dal na razpolago Marxove in Engelsove rokopise, ki jih je hranil. Skrbno razvrščanje tega gradiva in ponoven pregled neobjavljene Marxove in Engelsove zapuščine, ki je bila spravljena v arhivu nemške socialnodemokratske stranke, je dalo toliko novega gradiva, da je Rjazanov spremenil svoj prvotni načrt za izdajo Marxovih in Engelsovih del. Ob izdatni finančni pomoči vlade je dal izdelati fotokopije večine rokopisov, ki sta jih hranila Bernstein in arhiv nemške socialnodemokratske stranke, ter vseh pisem in drugih Marxovih in Engelsovih rokopisov, ki so v britanskem muzeju, v newyorški Public Library, pruski državni biblioteki, kölnskem mestnem arhivu, arhivu trierske gimnazije in jenske univerze. Izdelali so fotokopije tudi za vse drugo gradivo, ki je bilo v različnih arhivih. Čeprav to gradivo še ni povsem izčrpano in se še vedno najdejo nekatera nova pisma, lahko trdimo, da je v primerjavi z zbranim in objavljenim gradivom neobjavljenega gradiva sorazmerno malo. V glavnem še neobjavljeno gradivo hrani amsterdamski inštitut za socialno zgodovino.

Glavni namen Rjazanove kritično-historične izdaje celotnih Marxovih in Engelsovih del je bil, da omogoči boljše poznavanje Marxove in Engelsove dejavnosti tistim, ki se ukvarjajo s proučevanjem njunih del. Njegova izdaja nam reproducira točno, v pregledni obliki, Marxovo in Engelsovo duhovno zapuščino. Rjazanov v svoji izdaji ni objavil samo del, ki so že izšla v tisku, ampak je priobčil tudi številne še neobjavljene sestavke in odlomke, ki so bili ohranjeni v rokopisu.

Ob tako široko zasnovanem načrtu za izdajanje Marxovih del se je lahko razvila tudi bibliografska dejavnost, ki je spremljala napore Rjazanova in drugih. Sovjetske bibliografije Marxovih del (Fomin, Levin) v tem obdobju kažejo veliko dejavnost na tem področju.

Na vprašanje, kako je z dostopnostjo arhivov kominterne in koliko jih je mogoče uporabljati, je težko odgovoriti. V glavnem so ti arhivi za znanstveno uporabo nedostopni. Nekateri izjavljajo, da je mnogo fondov kominterne med vojno

propadlo. V gradivu smo upoštevali arhivske vodiče in kataloge, ki bi bili lahko dragocen indikator raziskovalcu v tej smeri.

V obravnavanju tega referata se je oglasil k besedi predvsem **France Klopčič**, če hočemo študirati problematiko III. internacionale — je med drugim povedal — moremo najti nekaj gradiva že v Beogradu, nekaj pa v drugih državah, predvsem socialističnih. Dosegljivo ni edinole zelo zanimivo gradivo ožjih sej kominterne. Vendar je mogoče najti vse glavne politične misli, obravnave, navodila, politične spore itd. v javnem tisku! Naša ZKJ je iz Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi doslej prejela že velike dele lastnega arhiva. Vsa poročila, pisma, vsi protokoli konferenc in kongresov so namreč iz Jugoslavije odhajali prek našega zastopstva pri kominterni v Moskvo. Tudi v Ljubljani je že precej fotokopirane gradiva, zlasti tistega, ki se nanaša na slovenski del komunistične partije. Hrani ga zgodovinski arhiv pri centralnem komiteju, tako da je dostopen zgodovinarjem. Zdaj ni več mogoče pisati o delavskem gibanju ali komunistični partiji in zgodovini naroda v celoti, ne da bi študirali to arhivsko gradivo. To vrstnih virov nimamo samo mi, imajo jih tudi Italijani (inštitut Gramsci), pa Čehi in Poljaki. Če gremo torej iz dežele v deželo, dobimo prav za prav vpogled v ves arhiv komunistične internacionale: izjema so le zapisniki sej ožjega vrhovnega vodstva, ki pa ne bodo tako kmalu dostopni.

V zadnjem referatu je podal **polkovnik Zdravko Klanjšček** historiat Vojno zgodovinskega inštituta in njegovo metodo dela ter izdaje publikacij.

Ta inštitut je bil ustanovljen leta 1946. Njegov prednik je bil Oddelek zgodovinski in za vojne poskuse pri generalnem štabu Jugoslovanske armade. Njegova naloga je bila, zbirati gradivo ter zgodovinsko in izkustveno obdelati vojaško preteklost jugoslovanskih narodov, predvsem seveda narodnoosvobodilni boj v letih 1941—1945.

Nalogo zbiranja gradiva je pravzaprav končal že leta 1948, čeprav še danes ne moremo trditi, da je zaključena. Vojnozgodovinski inštitut ima sedaj okoli 3 milijone izvornih in mikrofilmnih dokumentov, od tega se skoraj polovica tiče narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Razumljivo je, da je med nastajanjem inštituta prišlo glede zbiranja arhivskih fondov tudi do napak; predvsem je bilo kršeno načelo provenience gradiva. Vendar tega ne moremo jemati za zlo, če upoštevamo vse težave, ki jih je bilo treba premagovati.

Arhiv vojnogodovinskega inštituta je odprt za vse raziskovalce, tako vojaške kot civilne. Z željo, da bi čimbolj razširil raziskovalno delo in da bi uresničil politiko dostopnosti arhivskega gradiva, je začel inštitut pripravljati leta 1949 Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije. Poleg dokumentov vrhovnega štaba in centralnega komiteja KPJ, objavljenih v II. delu zbornika, so izšli zvezki z drugim gradivom kar sistematično po republikah (I. del, III.—VII. del), VIII. del je posvečen dejavnosti na Jadranu, IX. del vsebuje partijsko-politične dokumente. Doslej je izšlo že 120 knjig: na Srbijo odpade 20 knjig, na vrhovni štab 11, na Črno goro 8, Bosno in Hercegovino 25, Hrvaško 34, Slovenijo 12, Makedonijo 4, na dejavnost na Jadranu 3 in na partijsko-politične dokumente v vojski 3 knjige. Skupna naklada zbornika je dosegla 534.500 izvodov. Po načrtu inštituta naj bi bilo gradivo zbrano do leta 1970—72. V načrtu je izdaja še 33 knjig (od tega za Slovenijo 8 knjig).

Predvidena je izdaja X. dela, namenjena letalstvu (2 knjigi). Dokumenti o končnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije bodo zajeti v 3—4 knjigah, nemških dokumentov bo za 7—8 knjig, italijanskih za 3 knjige, madžarskih za 1 knjigo, četniških pa za 4 knjige. Tri knjige bodo posvečene aprilski vojni. Za sklep izdajanja virov bo izšel tematski register, ki bo obsegal 4 knjige. Teme bodo razvrščene historično: Predvojna Jugoslavija, KP Jugoslavije — organizator in voditelj narodnoosvobodilnega boja itd.

Slovenska izdaja bo torej obsegala 20 knjig. Vojnozgodovinski inštitut je že kmalu podprl izdajanje gradiva v slovenskem jeziku. V ta namen je tudi poslal v Slovenijo skupino oficirjev, ki v Ljubljani pripravljajo slovenski del zbornika. Inštitut izroči rokopis vsake knjige, ki se nanaša na Slovenijo, Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, s pravico, da jo objavi v slovenskem jeziku.

Prevajanje tujih dokumentov (npr. nemških) v srbohrvaščino oziroma slovensčino sicer ne ustreza popolnoma vsem znanstvenim merilom. Vendar naj kot olajševalno okoliščino navedemo dve dejstvi: prvič, ta pomanjkljivost se nanaša približno le na 11 % celotnega gradiva, drugič, izvorniki so raziskovalcem vedno dostopni. Nekaterim knjigam zbornika lahko očitamo, da obsegajo gradivo, ki preozko osvetljuje narodnoosvobodilni boj, da pa po drugi strani ni dovolj dokumentov o rasti in razvoju še drugih vojaških dogajanj v Jugoslaviji. Uspešno še tudi ni rešeno vprašanje dokumentov, ki so ohranjeni zunaj Jugoslavije.

Vojnozgodovinski inštitut raziskuje še druga obdobja vojne zgodovine jugoslovanskih narodov. Poleg II. svetovne vojne v širšem aspektu je do sedaj v 6 knjigah obdelal prvo balkansko vojno, jugoslovanske dobrovoljce v Rusiji (Jugoslovanski dobrovoljaški korpus u Rusiji), vstaje v Bosni in Hercegovini (Bune i ustanci u BiH u 19. veku) itd. Pripravlja obdelavo druge balkanske vojne in I. svetovne vojne.

Glede omenjenega historiata II. svetovne vojne je treba omeniti knjižno izdajo Drugi svetski rat s štirimi že izšlimi knjigami in s peto v pripravi. Izdaja vsebuje pregled te vojne v Evropi, Aziji, Afriki, na Atlantiku in Pacifiku.

Najvažnejše delo Vojnozgodovinskega inštituta pa je in ostane preučevanje narodnoosvobodilnega boja. V zvezi s tem naj omenimo kolektivno delo Oslobojilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945 v dveh knjigah, dalje bibliografijo publikacij, objavljenih v času NOB 1941—1945, končno Hronologiju oslobojilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945. Zaradi podrobnejše obdelave narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji je vojnozgodovinski inštitut začel s pripravami za izdajo zbirke Osvobodilna vojna 1941—1945, ki naj bi imela 16 zvezkov. Dve temi sta že obdelani: Ofanziva proleterskih brigada u g. 1942 in pa Ofanziva za oslobojdenje Dalmacije. Tema Slovenija u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945 bo po dosedanjem načrtu obsegala dva zvezka. Inštitut je ob sodelovanju sovjetskih vojaških zgodovinarjev izdal Beograjsko operacijo, pred nekaj leti pa Atlas narodnooslobodilačkog rata, ki je izšel v ruščini, angleščini, španščini in francoščini.

Inštitut pripravljajo tudi monografije o zgodovini raznih rodov vojske in služb JLA, enako tudi monografije brigad, odredov in divizij. Precejšen del teh nalog je zaupal zunanjim sodelavcem. Ti pripravljajo okoli 70 monografij: za izdelavo so se obvezali s pogodbami in roki.

Toliko o delu Vojnozgodovinskega inštituta. Na koncu naj dodam v imenu zgodovinskega odbora komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu Zveze združenj

borcev NOV Slovenije kratko informacijo o dejavnosti te komisije na področju zgodovine NOB. Pod njenim okriljem deluje 15 odborov, med njimi tudi zgodovinski odbor. Nanj je trenutno vezanih 39 redno delujočih odborov in sicer: 19 v bivših brigadah NOV Slovenije, 8 v bivših prekmorskih brigadah, 3 v bivših brigadah VDV, odbor kurirjev in TV postaj, odbor za saniteto in preskrbo, končno 4 odbori za grupe odredov. Poleg teh je še nekaj odrednih odborov. Te odbore sestavljajo bivši borci omenjenih enot. Njihove komisije za zgodovino pripravljajo kronike, ki bodo objavljene v že ustanovljeni Knjižnici NOV in POS, ki naj bi obsegala 32 knjig. Vzporedno s to serijo bo druga serija knjig obravnavala posamezne probleme iz zgodovine NOB. Dve knjigi sta že izšli, za leto 1967 pripravlja 7 knjig, leta 1968 pa 12 knjig. Vsak rokopis mora ustrezati historigrafskim metodološkim načelom in merilom; pregledata ga dva recenzenta iz vrst strokovnjakov obravnavanega področja, ki sta potem v knjigi poimensko objavljena. Ustanovili so tudi fond omenjene knjižnice.

Odbori so pridobili že precej avtorjev za pisanje kronik. Želimo, da to dejavnost podprejo tudi poklicni zgodovinarji. Sicer pa ima zgodovinski odbor v načrtu objavo posebne metodologije za pisce kronik, da bi jim s tem bilo olajšano delo in da bo le-to imelo potrebno raven.

Tudi temu referatu je sledila obravnava. Dodatno je polkovnik Zdravko Klanjšček pojasnil (na vprašanje Franceta Klopčiča), da hrani arhiv vojnogodovinskega inštituta gradivo nekdanjih vojsk, srbske, črnogorske, turške (le nekaj gradiva) in kraljeve jugoslovanske. Znatno manj je gradiva s področja bivše avstroogrske vojske. Tega je seveda največ v dunajskih in drugih arhivih. Vojnogodovinski inštitut poskuša zajeti v svoje monografije vso vojaško zgodovino, to je, tudi sodelovanje Jugoslovancev v drugih armadah in vojnah. Skratka, zadal si je cilj, opisati celotno vojaško tradicijo jugoslovanskih narodov.